

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
КАФЕДРА МОДЕРНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

«Історія та культура України новітнього часу»

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

**до семінарських занять для студентів
IV-ого курсу факультету історії та міжнародних відносин**

Рівень вищої освіти: **перший (бакалаврський)**

Галузь знань: **01 – Освіта/Педагогіка**

Спеціальність: **014 Середня освіта**

Предметна спеціальність: **014.03. Середня освіта. (Історія)**

Освітня програма: **Історія**

Статус дисципліни: **обов'язкова**

Мова навчання: **українська**

Історія та культура України новітнього часу: методичні рекомендації з навчальної дисципліни для здобувачів **першого (бакалаврського) рівня** вищої освіти для студентів IV-ого курсу денного відділення, спеціальності **014 Середня освіта**, предметної спеціальності **014.03 Середня освіта (Історія)**, за освітньою програмою **Історія** факультету історії та міжнародних відносин (за вимогами кредитно-модульної системи)/Підготовлені д.іст.н., проф. Жулканич Н.; д.іст.н., доц.Радченко Н. Ужгород; УжНУ, 2024. - 45 с.

Рецензенти : доктор історичних наук, професор І.Дробот
кандидат історичних наук, доцент С.Волощук

Рекомендовано до друку:
кафедрою модерної історії України та зарубіжних країн, протокол № від «30» січня
2024 р.

Відповідальний за випуск: завідувач кафедри, доц. І.Шніцер

ЗМІСТ

1	ПЕРЕДМОВА.....	4
2	СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	6
3	ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	7
4	МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПІДГОТОВКИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	12
5	ТЕМИ РЕФЕРАТІВ.....	44
7	МЕТОДИ КОНТРОЛЮ.....	45

ПЕРЕДМОВА

Вивчення історії є одним з найважливіших чинників формування свідомості народу. Характерною прикметою духовного життя світового українства у всі часи, і особливо нині, є загальний потяг до осмислення свого історичного минулого у всій його складності й багатогранності.

Національна доктрина розвитку освіти передбачає залучення всього комплексу історичного пізнання як сукупності процесів, процедур і методів сприйняття знань про явища і закономірності об'єктивного світу для формування й творчої самореалізації особистості, здатної ефективно працювати та набувати знань протягом всього життя.

В цьому сенсі підвищується роль вивчення історії в рішенні завдань формування самосвідомості української інтелектуальної еліти. Таким чином, історії належить значна роль серед дисциплін гуманітарного циклу, що викладаються у вищих навчальних закладах України загалом, і в ДВНЗ “Ужгородський національний університет”, зокрема.

Нині суспільство не усвідомлює в повній мірі, що без знання минулого неможливо бачити перспективи, передбачити майбутнє. Адже відмежування або забуття минулим завжди загрожує для народів непрогнозованими наслідками; не встановивши взаємозв'язок чи протиріччя інтересів різних суспільних груп, держав, витоків взаємних симпатій чи антипатій, не виявивши основних напрямків суспільного розвитку, не вдасться на основі набутих минулого раціонально перебудувати сучасне заради уникнення помилок в майбутньому.

На основі історичних знань людина набуває можливості виявляти тенденції й закономірності еволюції людства загалом і суспільного розвитку, зокрема. Для виявлення впливу суб'єктивних та об'єктивних чинників на розвиток конкретного суспільства важливо знати історичні етапи його розвитку, взаємозв'язки між прошарками, політичними силами, окремими історичними особистостями. Історія не знає умовного відмінку, проте бувають моменти, коли хочеться сказати: «А якби...». Тож, для того, щоб не втрачати шанси, необхідно вміти прогнозувати майбутні сценарії розвитку на основі знань про історичне минуле. Саме такі знання покликана забезпечити навчальна дисципліна **«Історія та культура України новітнього часу»**.

Предметом навчальної дисципліни є вивчення закономірностей економічного, соціального та політичного розвитку українського суспільства впродовж 1917-1991 рр. Зазначений період новітньої історії України розглядається в тісному взаємозв'язку з глобальними історичними процесами, з історією її найближчих сусідів, з якими у різні часи українці перебували у складі різних держав.

Мета навчальної дисципліни – поглиблення та систематизація знань студентів про історичне минуле українського народу впродовж 1917-1991 рр.; допомога студентам у виявленні і зрозумінні ключових проблем зазначеного хронологічного періоду; ознайомлення з історіографічним надбанням і основними джерелами, що стосуються даного періоду; сприяння в оволодінні сучасними методиками історичного дослідження.

Забезпечення якісної підготовки фахівців-істориків передбачає збільшення обсягів індивідуальної підготовки студентів та впровадження інтенсивних методів навчання у вищій школі. Однією із форм вивчення історії є самостійна робота з рекомендованою літературою та джерелами в процесі підготовки семінарських занять відповідно до програми курсу.

Слід підкреслити, що самостійна робота в сучасних умовах є однією з провідних форм навчання. Набувши особливого значення після приєднання України до Болонської декларації, ця система базується на самостійній пізнавальній діяльності студентів. Вона стимулює проблемний, дискусійний характер навчання, підвищує творчу активність студентів у процесі оволодіння знаннями, як професійними, так і загальноосвітніми.

Для оволодіння студентами навичок написання самостійних праць, що встане в нагоді й при виконанні бакалаврської роботи, є підготовка рефератів. В даному посібнику студентам запропоновано тематику рефератів, які можуть бути окремо підготовлені і обговорені на семінарських заняттях.

Дисципліна «**Історія та культура України новітнього часу**» належить до нормативних навчальних дисциплін програми підготовки бакалаврів-істориків. Вона орієнтована на опанування студентами знань про минуле української держави, визначення її місця і ролі у світовій історії.

Відповідно до програми дисципліни на семінарські заняття відводиться 20 години навчального курсу.

У результаті опанування курсу «**Історія та культура України новітнього часу**» студент повинен:

– знати сутність історичних процесів і явищ, що відбулися протягом даного періоду; основні дати, імена персоналій, назви географічних об'єктів, історичні терміни й поняття; склад потенційної та реальної джерельної бази, що містить факти та первинну інформацію про певні явища й процеси; історіографічну традицію та ситуацію щодо дослідження і висвітлення конкретних подій та вчинків історичних постатей;

– уміти самостійно здійснювати періодизацію й аналізувати процеси зародження і творення суспільства, соціальних структур і об'єднань людей, економіки, культури, побуту, відносин із сусідніми країнами нашої держави; проводити оптимальну евристику, коректну зовнішню та внутрішню критику історичних джерел і ефективно використовувати їх як доказову базу для власних висновків і концепцій; творчо аналізувати історіографічний доробок, з'ясувати сутність

авторських концепцій, здійснювати періодизацію розвитку історичної та суспільної думки, виявляти суперечливі або недостатньо досліджені аспекти новітньої історії України.

2. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	Форма навчання: денна					
	У с ь о г о	у тому числі				
лекці ї		Практич ні (семінар ські)	лабор аторн і	Інди відуа льна робо та	Самостій на робота	
7-й семестр						
1. Вступ до курсу. Українська державність у 1917-1918 роках	4	4				
2. Гетьманат “Українська держава”	2	2				
3. УНР в грудні 1918 – квітні 1919 рр.	5		2			3
4. Західноукраїнська Народна Республіка. Гуцульська республіка (1918-1919 рр.)	5	2				3
5. Голод 1921-23 рр.в українському селі: причини та наслідки	5		2			3
6. Україна та створення ССРР. УСРР в умовах НЕП	2	2				
7. Проведення політики індустріалізації в УСРР (УРСР)	2	2				
8. Колективізація сільського господарства в Українській СРР (УРСР)	5	2				3
9. Розвиток української освіти, науки та культури в 1920-30-ті рр.	2		2			
10. Громадсько-політичне життя в УСРР (УРСР) в 1920-30-і рр.	5	2				3
11. Голод 1932-33 рр.в українському селі: причини та наслідки	2		2			
12. Західноукраїнські землі у міжвоєнний період	2	2				
13. Карпатська Україна	6	2				4
14. УРСР напередодні та на початковому етапі Другої світової війни	6	2				4

15. Воєнні дії на українських землях в перший період німецько-радянської війни	6	2				4
16. Окупаційний режим на території УРСР (1941-1944 рр.)	6	2				4
17. Діяльність ОУН-УПА в роки Другої світової війни	5	2				3
18. Визволення території УРСР від окупантів (1943-1944 рр.)	2		2			
19. Повоєнна відбудова народного господарства УРСР (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.)	2		2			
20. Суспільно-політичне та господарське життя в 1953-1964 рр.	4	2				2
21. УРСР в період загострення кризи тоталітаризму (середина 1960-х – перша половина 1980-х рр.)	11		4			7
22. Дисидентські рухи в УРСР (1960–1980)	2		2			
23. Зміст та рівень викладання історії та культури України новітнього часу в загальноосвітній школі	2	2				
24. Розпад СРСР і проголошення незалежності України	12		2			10
Разом	105	32	20			53

3. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. ВСТУП ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ В 1917-1918 роках

- 1. Періодизація новітньої історії України. Вітчизняна й зарубіжна історіографія. Характеристика джерел з новітньої історії України.**
- 2. Місце новітньої історії та культури України у шкільному курсі історії.**
- 3. Утворення Української Центральної Ради**
- 4. Проголошення УНР**
- 5. Брестський мир. Німецько-австрійська окупація.**

Обсяг і завдання навчальної дисципліни. Об'єкт і предмет новітньої історії України. Геополітична цілісність України, роль різних регіонів в її історії. Місце Закарпаття в історії України. Основні категорії і поняття з новітньої історії України. Видатні дослідники. Характеристика різних підручників, посібників, енциклопедично-довідкових видань, Інтернет-джерел. Карти й атласи з новітньої історії України, особливості роботи з ними. Місце новітньої історії та культури України у шкільному курсі історії. Зміст, характер та рівень викладання історії та культури України новітнього часу в загальноосвітній школі.

Початок Української революції. Політичні партії в підросійській Україні. Утворення Центральної Ради. Початок українізації армії.

Український національний Конгрес. I і II Універсали Центральної Ради. Зміни у політичних настроях, економічному та соціальному становищі населення. Загострення конфлікту Центральної Ради з Тимчасовим урядом Росії.

III Універсал. Проголошення УНР. Всеукраїнський з'їзд Рад. Боротьба більшовиків із УЦР. IV Універсал. Руйнація звичайного повсякденного способу життя і настрої населення в умовах загострення політичного протистояння.

Мирний договір у Брест-Литовську. Вступ військ Німеччини та Австро-Угорщини на територію УНР.

Тема 2. УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА ГЕТЬМАНА П.СКОРОПАДСЬКОГО

- 1. Становлення гетьманату «Українська держава»**
- 2. Внутрішня політика гетьмана П.Скоропадського**
- 3. Напрями зовнішньої політики гетьмана П.Скоропадського**
- 4. Причини падіння гетьманського уряду П.Скоропадського**

Гетьманський переворот. П. Скоропадський. Внутрішня та зовнішня політика Української Держави і ставлення до неї в суспільстві. Анулювання Брестського миру і наступ військ РСФФР на Україну.

Тема 3. ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА ГУЦУЛЬСЬКА РЕСПУБЛІКА В ЗАКАРПАТТІ (1918-1919 рр.)

- 1. Утворення ЗУНР.**
- 2. Політика ЗУНР.**

3. Акт злуки УНР та ЗУНР.

3. Українсько-польська війна. Падіння ЗУНР.

Передумови проголошення та правовий статус Гуцульської республіки

Проголошення ЗУНР. Є. Петрушевич. Створення УГА. Злука УНР і ЗУНР. Українсько-польська війна. Поглинення Північної Буковини, Бессарабії та Закарпаття іноземними державами. Причини падіння ЗУНР. Особливості політизації українців Закарпаття наприкінці 1918 – у першій половині 1919 рр. Домагання української державно-національної ідентичності, як засаднича мета національно-визвольного руху українців Закарпаття. «Підтримка» ЗУНР.

Тема 4. УСРР ТА СТВОРЕННЯ ССРР УСРР В УМОВАХ «НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ»

- 1. Союзний договір 1922 р.**
- 2. Статус УСРР у складі Радянського Союзу.**
- 3. Передумови запровадження та суть нової економічної політики**
- 4. Результати та причини згорання нової економічної політики**

Внутрішнє і міжнародне становище. Державний статус УСРР в 1921-1922 рр. «Договірна федерація» як форма існування формально незалежних радянських республік. Дискусія у партійних колах щодо принципів об'єднання. Утворення СРСР. Статус УСРР у складі Радянського Союзу.

Становище України після громадянської війни. Причини впровадження «НЕП». Сутність «нової економічної політики». Соціально-економічні перетворення в УСРР на основі НЕП. Особливості її впровадження в УСРР. Наслідки та причини згорання.

Тема 5. ПРОВЕДЕННЯ ПОЛІТИКИ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ В УСРР (УРСР)

- 1. Передумови індустріалізації**
- 2. Сутність та засоби здійснення індустріалізації**
- 3. Недоліки та наслідки індустріалізації**

Перебіг до форсованої індустріалізації. Директивне господарювання. Джерела фінансування індустріалізації. Наслідки політики воєнно-комуністичного штурму. Перші радянські п'ятирічки. Життя і побут населення.

Тема 6. КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНСЬКІЙ СРР (УРСР)

- 1. Передумови здійснення колективізації**
- 2. Причини колективізації сільського господарства**
- 3. Наслідки суцільної колективізації**

Хлібозаготівельні кризи 1927-1929 рр. Перехід до суцільної колективізації. Розкуркулення. Доля приватних сільських господарів та їхніх господарств. Зміни у житті, побуті й психології селян. Наслідки колективізації для населення та для розвитку сільського господарства.

Тема 7. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ В УСРР (УРСР) В 1920-30-І РОКИ

- 1. Утвердження сталінського тоталітарного режиму в Україні**
- 2. Масові репресії.**
- 3. Наслідки репресій**
- 4. Політика «коренізації»**

Зміни в соціальному складі населення. Формування партійно-бюрократичної номенклатури. Масові репресії. «Великий терор». Пропагандистський ідеал радянської людини. Зміни у масовій психології та свідомості населення.

Українізація (коренізація). Ставлення влади та населення до українізації. Досягнення українізації. Становище у галузі освіти.

Тема 8. ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

- 1. Українські землі у складі Польщі**
- 2. Українські землі під владою Румунії**
- 3. Українські землі у складі Чехословаччини**

Правовий статус Східної Галичини та українських північно-західних земель у складі Польщі. Осадництво. Промисловість і сільське господарство. Українська кооперація. Економічне і соціальне становище населення.

Політична ситуація. «Пацифікація». Розгортання українського націоналістичного руху. Утворення Української військової організації та Організації українських націоналістів. Прояви культурного життя.

Українські землі у складі Румунії. Економічне і соціальне становище українського населення. Діяльність українських політичних партій і рухів. Культурне життя.

Становище Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини. Економічне, соціальне та культурне життя.

Тема 9. КАРПАТСЬКА УКРАЇНА

- 1. Передумови проголошення автономії Підкарпатської Русі.**
- 2. Проголошення Карпатської України.**
- 3. Причини падіння Карпатської України**

Течії у громадсько-політичному житті українців: русофільство, русинство, українофільство. Карпатська Україна. «Карпатська Січ». А.Волошин. Карпатська Україна у планах А.Гітлера.

Тема 10. УРСР НАПЕРЕДОДНІ ТА НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

- 1. Початок Другої світової війни.**
- 2. Радянський режим на західноукраїнських землях.**

Українські території в геополітичних планах СРСР і Німеччини. Спроби створення системи колективної безпеки. Радянсько-німецькі договори 1939 р. Початок Другої світової війни. Вступ Червоної армії на територію Західної України. Радянізація західних областей України. Депортації. Становище в Україні в 1939 - у першій половині 1941 р.

Тема 11. ВОЄННІ ДІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ПЕРШІЙ ПЕРІОД німецько-радянської війни

- 1. Початок німецько-радянської війни.**
- 2. Причин стратегічних поразок радянських військ на початковому етапі війни**
- 3. Бойові дії 1941 – 1942 рр.**

Плани Й.Сталіна щодо війни на чужій території. Підготовка фашистської Німеччини до напад на Радянський Союз. Початок воєнних дій на території УРСР. Відступ Червоної армії. Причини поразок радянських військ на початковому етапі війни. Мобілізаційні заходи та евакуація. Оборонні бої літа-осені 1941 р.

Тема 12. ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ НА ТЕРИТОРІЇ УРСР (1941-1944 рр.)

1. **Встановлення окупаційного режиму.**
2. **Партизанська боротьба**
3. **Бабин Яр. Корюківська трагедія.**

Окупація території УРСР гітлерівськими військами. Німецький «новий порядок» - система карально-репресивних заходів. Методи терору мирного населення. Життя населення УРСР в умовах окупації. Концтабори та масове знищення людей. Голокост. Остарбайтери. Течії в українському антифашистському русі Опору: радянський рух Опору (партизани та підпільники) та національно-визвольний рух Опору на чолі з ОУН. Партизанська боротьба на окупованій території.

Розстріли мирного населення в Бабиному Яру. Корюківська трагедія.

Тема 13. ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН-УПА в роки Другої світової війни

1. **Створення та розкол Організації українських націоналістів**
2. **Українська повстанська армія**
3. **Напрями діяльності ОУН-УПА в роки війни**

Відновлення незалежності 30 червня 1941 р. Похідні групи. Окупація українських територій гітлерівськими військами.

Діяльність Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. Створення Української головної визвольної ради.

Тема 14. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ЖИТТЯ у 1953-1964 рр.

1. **Десталінізація та УРСР.**
2. **Особливості економічної політики.**
3. **Зміни у соціальній сфері.**
4. **Суспільно-політичне життя та культура.**

Поняття “десталінізації”. Причини та складові десталінізації. Розширення прав УРСР в економічній фінансовій, юридичній сферах. XX з'їзд КПРС. Ліквідація ГУЛАГу. Кінець колективного керівництва. Децентралізація управління промисловістю. Надпрограми у сільському господарстві. Успіх космічної програми. Політична відлига як передумова нової хвилі українізації. “Шістдесятництво” в УРСР. Економічна криза, згорання реформ (з 1962 р.) і повернення на шлях неосталінізму

Тема 15. ЗМІСТ ТА РІВЕНЬ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ НОВІТНЬОГО ЧАСУ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

1. **Роль і значення шкільного курсу історії для збереження колективної пам'яті народу.**
2. **Аналіз матеріалу з новітньої історії України у шкільних підручниках.**

Проблема відповідності змісту шкільних підручників історії викликам часу. Зміна поглядів на сутність, періодизацію, добір сюжетики фактологічного матеріалу та інтерпретацію подій історії України означеного періоду в підручниках для 10-11 класу середньої школи (Ф.Турченка, С.Кульчицького, Ю.Шаповала та ін.). Еволюція поглядів на історію української та радянської державності в сучасних шкільних підручниках. Навчально-методичний комплекс вивчення даного періоду історії.

4. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПІДГОТОВКИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Однією з важливих складових опанування студентами дисципліни є семінарське заняття - самостійна підготовка студентом матеріалу заданої теми. Семінарське заняття має завданням активізувати наукову й пізнавальну діяльність студентів, спонукати їх до опрацювання джерел та літератури із визначеної теми, в усній формі висловлювати власні міркування і висновки самостійно сформульовані на основі опрацьованого матеріалу, оволодіння студентами навиків ведення наукової дискусії в ході обговорення питань теми семінарського заняття.

Для успішної підготовки семінарського заняття, студент повинен насамперед правильно, організувати свою роботу. Спочатку варто опрацювати конспект лекцій викладача з попередньої теми, що дасть змогу зрозуміти передумови та причини історичних подій та явищ, які є предметом вивчення на семінарському занятті. Варто уважно прочитати план семінарського заняття, ознайомитись із запропонованим списком джерел та літератури або підібрати необхідну, на думку студента, літературу для вивчення теми. Зрозуміло, що для вивчення новітньої історії України можна скористатися загальними працями, навчальними посібниками, однак, нами рекомендовано відповідну літературу до кожної окремої теми. Важливо набути навичок опрацювання історичних джерел – в даному періоді це - законодавчі акти, універсали доби УНР, грамотами гетьманату «Українська держава», діловодна документація, судово-слідчі матеріали, статистичні документи, мемуари, публіцистика, ін.

В процесі опрацювання історичної літератури: монографій, наукових статей, тез конференцій та ін. наукових публікацій важливо враховувати різні теоретико-методологічні підходи історіографічних напрямків, шкіл, різні точки зору окремих дослідників на висвітлення конкретної теми. Для цього необхідно ознайомитися із новітніми науковими концепціями, гіпотезами тощо і сформулювати власне бачення вирішення проблеми, відстоюючи свою наукову позицію чітко аргументуючи її в процесі виступу на семінарському занятті.

В процесі самопідготовки для кращого запам'ятовування матеріалу, що вивчається, найважливіші положення, аргументи, факти, сюжети слід законспектувати. Радимо на полях або в кінці зошита виділити додаткову інформацію, пояснення окремих термінів. занотувати основні події в хронологічному порядку. Записи в конспекті потрібно вести чітко й розбірливо.

Для виступу на семінарському занятті можна скласти розгорнутий план, або занотувати тези свого виступу. В процесі відповіді студент повинен виявити не лише знання окремого питання, але й продемонструвати загальну ерудицію, знання історичних документів, карт, висловити власне бачення предмету обговорення. Виступ повинен бути обґрунтованим, чітким, логічним; містити висновки доповідача. Особливістю семінару є те, що кожен студент є активним учасником обговорення і має можливість висловити власні міркування стосовно питання, що висвітлюється. Тому, готуючись до заняття, варто виділити питання до кожного пункту плану, які можна задати

колегам в процесі обговорення чи дискусії. На семінарських заняттях практикується рецензування виступу студента своїми товаришами, що також оцінюється.

Якщо в процесі підготовки до семінарських занять з курсу «**Історія та культура України новітнього часу**» у студента виникнуть будь-які запитання, він може звертатись за консультацією до свого викладача, або до інших викладачів кафедри історії модерної України та зарубіжних країн. Сподіваємось, що наші поради стануть у нагоді студентам при вивченні вітчизняної історії новітнього періоду.

Плани семінарських занять

Тема 1. УНР в грудні 1918 – квітні 1919 рр.

1. Формування та діяльність політичної опозиції. Створення Директорії
2. Внутрішня політика Директорії.
3. Окупаційний режим Антона Денікіна
4. Зовнішня політика Директорії. Ставлення країн Антанти до Директорії.
5. Причини падіння Директорії.

Методичні рекомендації:

Відповідь на **перше питання** доцільно розпочати із детального аналізу соціально-політичної і воєнної ситуації в Україні влітку та восени 1918 р. Варто з'ясувати причини появи політичної опозиції.

Далі необхідно зосередити увагу на характеристиці партій та організацій, які утворили опозиційний гетьманській владі Український національно-державний союз. Визначити роль вказаних опозиційних сил, а також більшовиків та російських офіцерів, які надихалися ідеями «білого» руху, у поваленні влади П.Скоропадського. Предметного дослідження потребують особливості переговорного процесу між політичними опонентами та причинами зриву домовленостей між ними.

В контексті розгляду даного питання необхідно приділити увагу селянському та робітничому рухам, виявіть рівень впливу суб'єктів політичної опозиції на їх розмах.

Робота студента над змістом **другого питання** зводиться до дослідження питань заснування Директорії, її мети та функцій, якими вона наділялася; соціального та партійного складу; особливостей "Декларації Директорів УНР" від 26 грудня 1918 р.; програмних зобов'язань Директорії перед населенням; відмінності УНР часів ЦР та Директорії. Важливо також проаналізувати умови в яких відбулася важлива подія – проголошення Акту злуки УНР та ЗУНР 22 січня 1919 р.

Окрему увагу варто приділити спробам вироблення можливих проектів військової співпраці командування армії УНР та Добровольчої армії А.Денікіна на початку липня 1919 р.; встановленню на території Наддніпрянської України білогвардійського режиму А. Денікіна; оголошення йому війни у декларації "Від правительства Соборної України".

Третє питання присвячене висвітленню взаємовідносин Директорії із іноземними державами. В першу чергу переговорам з Францією та Британією "для підтримки ідеалів соборності"; з'ясуванню причин дипломатичних невдач делегації Директорії на Паризькій мирній конференції.

В **останньому питанні** студенту необхідно зосередитись на з'ясуванні причин падіння Директорії: загрози з боку радянською Росії, А.Денікіна, Польщі та вороже налаштованих румунів; невдачі двох зимових походів по тилах денікінців та Червоної армії; укладення Варшавської угоди від 24 квітня 1920 р. про спільну боротьбу проти більшовиків разом з

Польщею; наслідки для УНР укладення Ризького мирного договору між Польщею і радянською Росією, психологічний клімат у суспільстві.

Список рекомендованих джерел:

1. Винниченко В. Відродження нації: Історія української революції, марець 1917 р. - грудень 1919 р. К. : Вид-во політичної літератури, 1990 - Ч. 3. 542 с
2. Винниченко В. Щоденник. 1911-1926. Т. 1. Едмонтон, 1980. 469 с.
3. Грушевський, М. На порозі Нової України: гадки і мрії. К.: Наук. думка, 1991. 121 с.
4. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки: Зб. док. і мат. У 2 томах. К., 2006. Т. 2. С. 374–375.
5. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. 272 с.
6. Левицький О. Галицька армія на Великій Україні (спомини з часу від липня до грудня 1919). Відень: Українські мемуари, 1921. 194 с.
7. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917– 1921 рр.: Спогад. К. : Темпора, 2003. 608 с.
8. Національні процеси в Україні. Історія і сучасність 2 ч.: док. і матеріали / за ред. В. Ф. Панібудьласки. К.: Вища шк., 1997. Ч. 1. С. 399–575.
9. Омелянович-Павленко М.В. Спогади командарма (1917-1920). К.: Темпора, 2007. 608 с.
10. Петлюра С. В. Вибрані твори та документи / уклад. Л. В. Голота. К.: Довіра, 1994. 271 с.
11. Петлюра С. В. Народе Український : вибр. ст., листи, док. Х.: Лівий берег, 1992. 149 с.
12. Петлюра С. В. Статті / упоряд. О. Климчук. К.: Дніпро, 1993. 341 с.
13. Сокропадський Павло. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918. Київ: Наш формат, 2017. 456 с.
14. Спогади учасників Української національно-визвольної революції 1917–1922 рр. у газетах української діаспори. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/6034>
15. Тютюнник Ю. Записки генерал-хорунжого. К. : Книга Роду, 2008. 312 с.
16. Україна в ХХ столітті : збірник документів і матеріалів / Упор.: А.Г.Слюсаренко, В.І.Гусев, В.Ю.Король та ін. К.: Вища школа, 2000. 351 с.
17. Україна за п'ятдесят років (1917-1967). Статистичний довідник. К.: Політвидав України, 1967. 272 с.
18. Українська Центральна Рада : док. і матеріали: у 2 т. / відп. ред. В. А. Смолій; упоряд. В. Ф. Сверстюк. К.: Наук. думка, 1996. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. 589 с.; 1997. Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.– 422 с.
19. Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя: спогади міністра Центральної Ради й Директорії. Житомир, 1992. 143 с.

Рекомендована література:

1. Белік А. В. Військове будівництво в період Директорії УНР. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2012. Вип. XXXII. С. 222 – 227.
2. Бойко О. Директорія у боротьбі за владу: хід протигетьманського повстання, фактори перемоги. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/28212/07-Boyko.pdf?sequence=1>
3. Бойко О.Д. Український Національний союз і організація протигетьманського повстання. *Проблеми вивчення історії Української революції. 1917 – 1921 рр.* Вип. 1. К.: Інститут історії України НАН України, 2002. С. 157-187.

4. Верстюк В. Союз Півсудського – Петлюри в історії боротьби за українську державність. *Український історичний журнал*. 2020. Вип. 2. С. 4-22.
5. Гай-Нижник П. Отаманщина в період Директорії УНР: соціальна база, роль і місце в національно-визвольній боротьбі. *Література та культура Полісся*. Вип.50. Ніжин : Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2010. С.105-114.
6. Глушак М. За пів кроку до перемоги. Військове будівництво та операції Галицької Армії в 1918–1919 роках. Львів: Априорі, 2020. 280 с.
7. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття. К., 2019. 656 с.
8. Історія України XX – поч. XXI ст.: навч. посіб. / Панченко П.П., Барановська Н. П., Падалка С. С. та ін. К.: Знання, 2004. 582 с.
9. Капустянський М. Похід української армії на Київ – Одесу в 1919 р. – Кн.1. Короткий воєнно-історичний огляд у 2-х частинах. – Львів, 1921.
10. Ковальов А. Як гартувалася державність. К.: Markobook, 2020. 592 с.
11. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне протистояння. К.: Темпора, 2006. 576 с.
12. Кормич Л. І., Багацький В. В. Історія України від найдавніших часів і до 21 століття. Х. : Одісsey, 2011. 479 с.
13. Костишин Е. І. Симон Петлюра та політичний курс Директорії УНР (кінець 1918 – середина 1919 р.): зовнішньополітичний аспект. *Волинський національний університет імені Лесі Українки. Історичні студії*. Вип. 115. 2010. С. 58-64.
14. Кралюк П. Історія України «без брому». Розвиток державності на українських землях. К.: Фоліо, 2020. 424 с.
15. Кульчицький С. В. Нотатки про українські революції. К.: Інститут історії України НАН України, 2001. 87 с.
16. Лапчук Д. Д., Федорова А. І. Нестор Іванович Махно – легенда української історії. *Інтелігенція і влада*. 2019. Вип. 41. URL: <http://dspace.op.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10996/1/int41-85-93.pdf>
17. Лібер Ю. Тотальні війни: творення модерної України у 1914–1954 роках. Х.: Віват, 2019. 528 с.
18. Пархоменко В.А. Збройні сили Директорії УНР (1918–1919 рр.) у спогадах сучасників. *Науковий вісник МНУ ім.В.О.Сухомлинського Історичні науки*. N 2 (40), 2015. С. 131-137. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/8081/1/Пархоменко%20В.А.%20Збройні%20сили%20Директорії%20УНР%20%281918-1919%20рр.%29%20у%20спогадах%20сучасників.pdf>
19. Пивоваров С. За день до Злуки: війна на кілька фронтів та чвари у керівництві українських республік. 21 січня 2020. URL: <https://hromadske.ua/posts/za-den-do-zluki-vijna-na-kilka-frontiv-ta-chvari-u-kerivnictvi-ukrayinskih-respublik>
20. Політична історія України XX с.: У 6 т. Т. 2.: Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917 – 1920) / Упоряд. В. Ф. Верстюк, В. Ф. Солдатенко; ред. І. Ф. Курас та ін. К.: Генеза, 2003. 480 с.
21. Польсько-українська військова співпраця протягом історії. Збірник праць. К.: Дух і Літера, 2018. 264 с.

22. Реєнт О. Військова і зовнішня політика діяльність Директорії. *Історія Укоаїни*. 2000. № 21. С. 6-7.
23. Реєнт О. Внутрішня політика діяльність Директорії. *Історія України*. 2000. № 20. С. 1-4.
24. Реєнт О. Початковий період діяльності Директорії. *Історія Укоаїни*. 2000. № 19. С. 1-3.
25. Руккас А. Армія УНР: 1920 рік. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5f4fa2d4ecc82/>
26. Савченко В. Проект «Україна». Махновська Трудова федерація (1917-1921). К., Фоліо, 2018. 298 с.
27. Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до української державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення. Львів, 2002. 119 с.
28. Солдатенко В.Ф. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. К., Світогляд, 2007. 621 с.
29. Солдатенко В. Україна в революційну добу: Історичне есе-хроніки. У 4-х т. К.: Світогляд, 2009. Т. 2: 1918 р. 411 с.
30. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В. Ф. Солдатенко (кер.) та ін.; НАН Укр.; ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса. К.: Парламентське видавництво, 2009. 536 с.
31. Тишик Б.Й., Вівчаренко О.А., Лешкович Н.О. Становлення державності в Україні (1917-1922 рр.). Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство “Вік”, 2000. 217 с.
32. Україна крізь віки: в 15 т. Т. 10.: Українські визвольні змагання 1917 – 1921 рр. / О. С. Рубльов, О. Г. Реєнт. К.: Альтернативи, 1999. 320 с.
33. Україна: політична історія ХХ - початку ХХІ століття. К., 2007. 1028 с.
34. Файзулін Я. Історія. UA. Постаті, факти, версії. К. :Комора. 2021. 544 с.
35. Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного. Історико-політичний аналіз Директорії УНР. К.: Альтерпрес, 2001. 160 с.
36. Яневський Д. Грушевський, Скоропадський, Петлюра. К.: Фоліо, 2020. 800 с.
37. Яневський Д., Красовицький О. 10 розмов про історію України. К.:Фоліо, 2022. 387 с.

Тема 2. Голод 1921-1923 рр. в українському селі: причини та наслідки

1. Причини голоду 1921-1923 рр.
2. Регіональні особливості голоду 1921 – 1923 рр.
3. Реакція радянської влади та міжнародної громадськості на голод в ССРР
4. Наслідки голоду.

Методичні рекомендації:

У першому питанні студент повинен висвітлити причини голоду – післявоєнна господарська розруха, посуха 1921 р. А основне - катастрофічне загострення продовольчої кризи в УСРР було зумовлене підпорядкованістю формально незалежної республіки московському центру та згубної для сільського господарства економічної політики більшовиків, яка включала продрозкладку, збільшення розміру хлібозаготівлі, вивезення хліба з української території до РФСРР та експорт його за кордон. Важливо розкрити суть голоду 1921-1923 рр. як засобу державного терору радянської влади по відношенню до українського селянства.

У другому питанні характеризуєте регіональні особливості голоду 1921 – 1923 років, які саме губернії найбільше постраждали від посухи та через надмірне вилучення зерна і вивезення

його за межі республіки для забезпечення потреб населення промислових центрів РФСРР й голодуючого Поволжя. Варто відзначити якими методами вилучалася сільськогосподарська продукція; за допомогою яких формувань (військово-продовольчих загонів, дружин); які покарання передбачалися за невиконання селянами продподатку, приховування зерна, чи здачу неякісної продукції.

Робота студента над змістом **третього питання** зводиться до дослідження реакції міжнародних урядових та неурядових кіл на голод в ССРР. Адже, голод в УСРР на відміну від, до прикладу, Поволжя приховувався від загальноросійської та світової громадськості, тільки в 1922 р. вищі партійні та радянські органи республіки визнали наявність голоду в УСРР і дозволили іноземним благодійним організаціям надавати допомогу голодуючим. Серед них; Американська допомогова адміністрація, Місія Фрїтїйофа Нансена, Міжнародний союз допомоги дітям, Шведський Червоний Хрест, Європейський комітет допомоги студентів та ін.

Які заходи передбачалися або були здійснені державою для подолання голоду. Варто згадати про створення у червні 1922 р. Центрального комітету допомоги голодуючим на чолі з головою ВУЦВК України Г. Петровським. Також й про кампанію з вилучення церковних цінностей для забезпечення потреб голодуючих - держава нібито підтримала ініціативу священнослужителів і релігійних громад неврожайних губерній.

В **наступному питанні** студенту необхідно проаналізувати якими були масштаби голоду - скільки осіб загинуло в 1921 р. та після повторного neroжаю 1922 р. Якими були демографічні втрати - надсмертність безпосередньо через голод, через поширення епідемій серед ослабленого голодом населення, дефіцит ненароджень дітей через голод. Якими були загальні наслідки голоду для УСРР.

Список рекомендованих джерел

1. Голод 1921-1923 і українська преса в Канаді / упоряд. і ред. Р. Сербин. Торонто : Українсько-Канадський-Дослідчо-Документаційний Центр, 1992. 700 с.
2. Голод 1921–1923 рр. в Україні: зб. док. і матеріалів /за ред. С.В. Кульчицького. К.: Знання, 1993. 210 с.
3. Голодомори в Україні 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Злочини проти народу/ упоряд.: Л. П. Одинока [та ін.]. К.: Укр. НДІ архів. справи та документознавства, 2005. 55 с. URL: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/Golod-2005.php>.
4. Єфремов С. Щоденники. 1923–1929. К.: Либідь, 1997. 215 с.
5. Історія колективізації сільського господарства Української РСР. 1917 – 1937: зб. док. і матеріалів: у 3 т. К.: Наук. думка, 1962–1971. Т. 1–3.
6. Комітети незаможних селян України (1920–1933) : зб. док. і матеріалів / Ю. Ю. Кондуфор [та ін.]. К.: Політвидав України, 1968. 639 с.
7. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК : у 2 т. К.: Політвидав України, 1976. Т. 1: 1918–1941. 1007 с.
8. Народні твори про голодомор: 1921-1923 рр., 1932-1933 рр., 1946-1947 рр. в Україні, зібрані студентами-філологами Криворізького державного педагогічного університету в кінці ХХ ст. - на початку ХХІ ст. / вступна стаття, упорядкування та примітки О. М. Гончаренко. Кривий Ріг : Діоніс 2011. 244 с. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/3993>
9. Петровський Г. І. Вибрані статті і промови. К.: Політвидав України, 1974. 286 с.
10. Сербин Р. Документи про вивіз за кордон українського збіжжя під час голоду 1921–1923 рр. *Укр. археограф. щорічник*. К., 1993. Вип. 2, т. 5. С. 308–313.

11. Україна в ХХ столітті : збірник документів і матеріалів / Упор.: А.Г.Слюсаренко, В.І.Гусев, В.Ю.Король та ін. К.: Вища школа, 2000. 351 с.
12. Україна за п'ятдесят років (1917-1967). Статистичний довідник. К.: Політвидав України, 1967. 272 с.
13. Чорна книга України : з Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе/ Упоряд., ред. Ф. Зубанича; Передм. В. Яворівського. Демократична партія України. Київ: Вид. центр "Просвіта", 1998. 784 с.

Список рекомендованої літератури

1. Власов В. Історія України. К. :АСК, 2000. 288 с.
2. Воловина О., Плохій С. М., Левчук Н. М., Рудницький О. П., Ковбасюк А. Б., Шевчук П. Є. Регіональні відмінності втрат від голоду 1932–1934 рр. в Україні. *Український історичний журнал*. 2017. № 2. С. 76 - 82.
3. Ганжа О . І. Опір селян становленню тоталітарного режиму в УСРР. К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. 42 с.
4. Ганжа, О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.). К.: Ін-т історії НАН України, 2000. 208 с.
5. Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (Київ, 4 жовтня 2016 року). К, 2017. 200 с.
6. Грицак Я. Подолати минуле. Глобальна історія України. К.: Портал. 2022. 342 с.
7. Даниленко О., Даниленко С. Формування радянської податкової політики (початок 1920-х рр.): історіографічні аспекти. *Український історичний журнал*. 2022. Число 5. С. 134-149.
8. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. К.: Либідь, 1991. 340 с.
9. Даниленко С. Номенклатура податкових органів в УСРР: "Розверстники", продармійці, фінінспектори (1919–1929). *Український історичний збірник : наук. пр. асп. та молодих вчених*. Київ. 2018. Вип. 20. С. 176 - 180.
10. Економічна історія України: навч. посіб. / Утренко М.О., Кузнецов Є. А., Парієнко Г. К. Х.: Одісей, 2004. 494 с.
11. Єфіменко Г.Г. Взаємовідносини Кремля та радянської України: економічний аспект (1917 – 1919 рр.). К.: Інститут історії України НАН України, 2008. 230 с.
12. Історія українського селянства : нариси: у 2 т. / відп. ред. В. А. Смолій. К.: Наук. думка, 2006. Т. 2. С. 7–92.
13. Калініченко, В. В. Селянське господарство України в період непу. Х.: Основа,1997. 334 с.
14. Капустян, Г. Т. Дві «правди» або українське село в двадцяті роки двадцятого століття. Кременчук: Б.в., 2003. 324 с.
15. Кульчицький С. УРСР у добу «воєнного комунізму» : 1919 - 1920 рр. *Історія України*. 2001. Черв. (№ 21-24). С. 61-63.
16. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиліття (1919–1928 рр.). К.: Наук. думка, 1996. 274 с.
17. Кульчицький С. В., Мовчан О. М. Невідомі сторінки голоду 1921–1923 рр. в Україні. К.: Наук. думка, 1993. 70 с.
18. Лазуренко В. Селянське зерновиробництво в УСРР у другій половині 1920-х рр.: проблема державного диктату. *Український історичний журнал*. 2022. Число 5. С. 112-120.

19. Литвин В. М. Україна: міжвоєнна доба (1921–1938). К.:Альтернативи, 2003. 512 с.
20. Литвин В. Україна: ХХ століття: у 2 кн. К.: Альтернативи, 2002. Кн. 1. 1880 с.
21. Лясковська С. Діяльність органів ВУЧК-ДПУ УСРР у сфері економіки (1921–1928 рр.). К.: Інститут історії України НАН України; Національна Академія служби безпеки України, 2016. 508 с.
22. Малик Я. Й. Впровадження радянського режиму в українському селі. Л.: Вид. Львів. ун-ту, 1996. 268 с.
23. Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посіб. К.: Знання, 2008. 588 с.
24. Новітня історія України (1900–2000): Підруч. / Авт.: С. В. Кульчицький, В. М. Литвин, А. Г. Слюсаренко та ін. 2-ге вид., переробл. і допов. К.: Вища шк., 2002. 719 с.
25. «Питання життя і смерті – зібрати хліб з України». Історичний ролик до 100-річчя масового голоду 1921-23 років. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/pytannya-zhyttya-i-smerti-zibraty-hlib-z-ukrayiny-uinp-prezentuvav-istorychnyy-rolyk-do-100-richchya-masovogo-golodu-1921-23-rokiv>
26. Україна: Хроніка ХХ ст.: Рік 1920: Довід. вид. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; упоряд. О. Михайлова. К.: Інститут історії України НАН України, 2005. 311 с.
27. Файзулін Я. Історія. UA. Постаті, факти, версії. К.: Комора. 2021. 544 с.
28. Яневський Д., Красовицький О. 10 розмов про історію України. К.:Фоліо, 2022. 387 с.
29. Якубова Л., Примаченко Я. В обіймах страху і смерті. Більшовицький терор в Україні. Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 544 с.

Тема 3. Розвиток української культури, освіти, науки в 1920-30-ті рр.

1. Політика «коренізації». Література та мистецтво.
2. Ліквідація неписьменності серед дорослих. Розвиток освіти.
3. Наукові досягнення українських вчених.

Методичні рекомендації:

У **першому питанні** характеризуєте складові політики коренізації, або «приспособлення до місцевих умов», яка переслідувала мету – зміцнити радянську владу шляхом завоювання підтримки неросіян. Деталізуйте завдання політики коренізації, «українізації» в УСРР. У відповіді варто зосередитися і на передумовах запровадження політики; ставлення влади та населення до українізації -позиції очільника українського уряду Х.Раковського; ролі Л. Кагановича у втіленні політики «в життя». Проаналізуйте наслідки українізації у культурній сфері - короткочасне, але яскраве відродження українського мистецтва, особливо літератури, яке згодом назвали “розстріляне відродження”, діяльність літературно-художніх об’єднань та театрів. Розкриваєте суть понять «волобуєвщина», «шумськізм», «хвильовизм». Причини переслідування діячів національної культури .

Окресліть також причини згорання політики «українізації».

Розгляд **другого питання** потрібно розпочати з характеристик основних етапів розвитку української освітньої галузі : заходів влади у справі ліквідації неписьменності населення віком від 8 до 50 років та розвитку освіти; декретів РНК УСРР; діяльності Надзвичайної комісії для боротьби з неписьменністю, лікнепів, 7-ми річних шкіл, професійно-технічних училищ, робфаків,

реформування університетської освіти. Проаналізувати динаміку кількості неписьменного населення, кількості шкіл та інших навчальних закладів, педагогічних кадрів.

Вивчення **третього питання** зводиться до дослідження діяльності Всеукраїнської Академії наук, її відділів - історико-філологічного, фізико-математичного і соціально-економічного.; напрямів наукових досліджень у вказаній науковій установі; основних досягнення та наукових результатів, одержаних українськими вченими в різних наукових галузях. Висвітліть причини масових репресій проти української наукової інтелігенції: ідеологічне підґрунтя й головні, а також негативний їх вплив на подальший процес розвитку вітчизняної науки.

Варто звернути увагу й на процес фемінізації академічної спільноти та внесок жінок – учених у розвиток радянської науки даного періоду, а також на внесок вітчизняних науковців у розвиток європейської науки, зокрема у галузях хімії, біології, фізики, математики, медицини, машинобудування.

Список рекомендованих джерел

1. Архів розстріляного відродження: матеріали архівно-слідчих справ українських письменників 1920-1930-х років/ Упоряд.: О.Ушкалов, Л.Ушкалов. К.: Симолоскип, 2010. 456 с.
2. Йогансен М. Вибрані твори.: художня л-ра. К.: Смолоскип, 2009. 768 с.
3. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917–1959 рр. : зб. док.: у 2 т. К.: Політвидав України, 1959. Т. 1: 1917 – червень 1941 рр. 452 с.
4. Невідоме Розстріляне Відродження: антологія/ уклад. Ю.Винничук. Харків: Фоліо, 2016. 763 с.
5. Петровський, Г. І. Вибрані статті і промови. К.: Політвидав України, 1974. 328 с.
6. Пилипенко С. Вибрані твори.: літ.-худ.вид. К.: Смолоскип, 2007. 887 с. (Розстріляне відродження).
7. Портрет темряви: свідчення, документи і матеріали : у 2 кн. / упоряд. П. Ящук. – К.: Дивосвіт, 1999.–Кн. 1. 707 с.; Кн. 2. 612 с.
8. Розстріляне відродження : поезія та проза/ упорядник Г.Копилова. К.: Основи, 2015. 151 с.
9. Розстріляне відродження: антологія 1917-1933: Роезія. Проза. Драма. Есей / упоряд. Ю.Лавріненко. К.: Смолоскип, 2004. 992 с.
10. Слісаренко О. Вибрані твори.: художня л-ра. К.: Смолоскип, 2011. 872 с.
11. Список розстріляних у Сандармоху українців і вихідців з України. Радіо Свобода. 28 жовтня 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24477308.html>
12. Україна в ХХ столітті : збірник документів і матеріалів / Упор.: А.Г.Слюсаренко, В.І.Гусев, В.Ю.Король та ін. К.: Вища школа, 2000. 351 с.
13. Україна за п'ятдесят років (1917-1967). Статистичний довідник. К.: Політвидав України, 1967. 272 с.
14. Червоний ренесанс. Документальний фільм. / Режисери: Віктор Шкурін, Олександр Фролов. Кіностудія "Контакт"; ТРК "Студія 1+1" (2004). – Фільм 1. "Пролог" 1921–1925; Фільм 2 «Пастка». 1926-1929.; Фільм 3 «Безодня» 1930-1934. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0012772>
15. Чорна книга України : з Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе/ Упоряд., ред. Ф. Зубанича; Передм. В. Яворівського. Демократична партія України. Київ: Вид. центр "Просвіта", 1998. 784 с.

Рекомендована література:

1. Білокінь С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР 1917-1941 рр. Київ : Пенмен, 2017. 765 с.
2. Верменич Я. "Радянізація" чи "націоналізація": ще раз про сутність політики коренізації 1920 – початку 1930-х рр. *Український історичний журнал*. 2022. Число 3. С. 158-175.
3. Гірняк С. Самовизначення українською інтелігенцією своєї ролі в соціальному світі: єдність минулого і сьогодення. *Проблеми гуманітарних наук. Філологія*. Випуск 34. С. 29 – 44.
4. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ-ХХ століття. К., 2019. 656 с.
5. Історія України ХХ – поч. ХХІ ст.: навч. посіб. / Панченко П.П., Барановська Н. П., Падалка С. С. та ін. К.: Знання, 2004. 582 с.
6. Історія української культури /В.А. Качкан, О.Б. Величко, Н.М. Божко та ін. К.: «Медицина», 2021. 457 с.
7. Камерістов Р. Червоний ренесанс. Як і за що відомих українців розстрілювали у Сандармосі 1937 року. *Фокус*. 2021. 14 листопада. URL: <https://focus.ua/uk/archivist/497716-krasnyy-renessans-kak-i-za-chto-izvestnych-ukraincev-rasstr-elivali-v-sandarmohe-v-1937-godu>
8. Козир В.В. Діяльність товариства «Геть неписьменність» у історіографічній традиції. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: зб. наукових праць. Випуск 10*. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. С. 179-191.
9. Козир В.В. Історичні та організаційні передумови створення культурно-просвітницьких організацій в Україні в 20-х рр. ХХ ст. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія N 6. Історичні науки: зб. наукових праць. Випуск 8*. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. С. 148-155.
10. Козир. В.В. Ідеологічний вимір феномену лікнепу в Україні у 20-30-і рр. ХХ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. Вип. No XXXIX. С. 79-101.
11. Коріненко П. С. та ін. Курс лекцій з історії України. У 4-х ч. Ч. IV.: Новітня історія України (1939 – 2007): навч. посіб. / Коріненко П. С., Терещенко В. Д., Бармак М. В.; Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль.: Астон, 2007. 399 с.
12. Лук'янчук Г. Урочище Сандармох: Україна пам'ятає. URL: <https://svoboda-news.com/svwrp/урочище-сандармох-україна-пам'ятає/>
13. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. К.: Знання, 2006. 448 с.
14. Маврина О.А., Михайлюк О.І. Внесок жінок – учених у розвиток радянської науки в Україні в 20-30 рр. ХХ ст. *Історичні записки: Збірник наукових праць Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля*. Вип.36. 2012. С. 233-240.
15. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): У 3 кн. / Відп. ред. Ю. О. Курносів; Авт.: С. І. Білокінь, О. Д. Бойко, С. Брега та ін. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1994. – Кн. 1. – 138 с.; Кн. 2. – 172 с.; Кн. 3. – 153 с. Кондратюк К. Радянська Україна 20-30-х років ХХ ст.: сучасний історіографічний дискурс. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2013. Випуск 48. С. 245–261
16. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 141 с.

17. Підгайний С. Українська інтелігенція на Соловках. Недостріляні. К.: Кліо, 2019. 328 с.
18. Сігаєва Л. Розвиток освіти дорослих в Україні (20-30-і роки ХХ ст.). URL: https://lib.iitta.gov.ua/6616/1/РОЗВИТОК_ОСВИТИ_20-30_pp..pdf
19. Ткаченко В.В Наука під тиском ідеології та масових репресій (20–30–ті рр. ХХ ст.). *Гілея. Історичні науки*. Вип. 38. 2010. С. 63 – 82. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14344/Tkachenko.pdf?sequence=1>
20. Ткаченко В.В. Розвиток науки в УРСР у 20–30–ті роки ХХ ст. *Гілея. Історичні науки*. Вип. 23. 2010. С. 109 – 116. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13408/Tkachenko.pdf?sequence=1>
21. Україна радянська. Ілюзії та катастрофи "комуністичного раю" / Заг. ред. Г. Єфіменка; Авт. кол.: Єфіменко Г., Примаченко Я., Юркова О. Х., 2017. 352 с. (Історія без цензури)
22. Файзулін Я. Історія. UA. Постаті, факти, версії. К. :Комора. 2021. 544 с.
23. Цвілюк С. А. Українізація України: Тернистий шлях національно- культурного відродження за доби сталінізму. Одеса : Маяк, 2004. 200 с.
24. Чистоплюєв О. В. Українська інтелігенція на рубежі ХХ – ХХІ століть. Соціально-політичний портрет. К.: Основа, 2003. 123 с.
25. Шабанова Ю.О., Тарасова Н.Ю., Дичковська О.Я. Історія української культури.: Навч .пос. Дніпропетровськ., 2012. 141 с.
26. Якубова Л. Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УСРР (20-і – перша половина 30-х рр. ХХ ст.). К. : Інститут історії України НАН України, 2006. 507 с.
27. Яневський Д., Красовицький О. 10 розмов про історію України. К.: Фоліо, 2022. 387 с.
28. Якубова Л., Примаченко Я. В обіймах страху і смерті. Більшовицький терор в Україні. Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 544 с.

Тема 4. Голод 1932-33 рр.в українському селі: причини та наслідки

1. Голодомор 1932-1933 рр. в УСРР: причини.
2. Масштаби Голодомору. Опір селян насильницькій колективізації та Голодомору.
3. Наслідки Голодомору. Офіційне визнання голоду 1932-33 рр. Голодомором.

В процесі підготовки **першого питання** студенту необхідно проаналізувати підходи науковців до трактування аналізованого явища - українських, російських та зарубіжних науковців щодо визначення основних передумов та причин голодомору. Зокрема, позицію В.Даниленка, Г.Касьянова, С.Кульчицького , які зійшлися у висновку, що "...саме економіко-політичні чинники стали в кінцевому підсумку причиною голоду." Розкрити механізм творення Голодомору, що включав: системи хлібозаготівельної, посівної і збиральної кампаній; конфіскацію владою продовольчих запасів у населення; репресивні механізми, режим «чорних дошок», партійні чистки.

У **другому питанні** зазначити масштаби Голодомору – найвищого рівня смертність сягнула в областях, що спеціалізувалися на вирощуванні зернових - Полтавській, Кіровоградській, Одеській та Дніпропетровській: мінімальний відсоток тут становив 20-25. Нижчою (15-20%) була смертність у Житомирській, Вінницькій, Чернігівській, Київській, Харківській областях. Справжній стан зі смертністю населення в багатьох районах влада замовчувала, офіційні дані всесоюзних переписів 1937 і 1939 рр. були сфальсифіковані – провнвлізуйте їх.

Варто охарактеризувати моральний стан українського селянства в роки Голодомору; якими були норми харчування та заміники їжі українського селянства; плани хлібозаготівель для республіки; активні та пасивні форми протесту селян; розкрити суть політики «ліквідації

куркульства як класу, в період колективізації; поняття «чорні дошки»; суть «Закону про п'ять колосків».

В **третьому питанні** проаналізувати наслідки Голодомору 1932-1933 рр. : масові жертви - дослідники називають кількість жертв злочинної політики сталінського режиму до 10 млн. осіб, ускладнюють підрахунки недостовірні дані всесоюзних переписів 1937 і 1939 років; завершення колективізації, утвердження колгоспної системи, розорення села; придушення опору українського селянства; масове переселення селян з Росії в Україну.

Варто приділити увагу питанню про "старі" та "нові" підходи до оцінки втрат населення України внаслідок Голодомору 1932–1933 рр., також згадати про Закон України «Про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні» та правову кваліфікацію Голодомору 1932–1933 років в Україні як злочину проти людяності.

Список рекомендованих джерел

1. "Бабусю, розкажи про Голодомор". Документальний фільм. *Суспільне Культура*. 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NupPRCU2taQ>
2. Великий голод в Україні 1932-1933 років : у IV томах. Т. IV: Звіт Конгресово-президентської Комісії США з дослідження Великого голоду 1932-1933 в Україні / виконавчий директор Конгресово-президентської Комісії США Джеймс Мейс. К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2008. 782 с.
3. Великий голод в Україні 1932-1933 років : у IV тома.: Т. III: Свідчення очевидців для Комісії Конгресу США / виконавчий директор Конгресово-президентської Комісії США Джеймс Мейс. К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2008. 782 с.
4. Голодомор 1932-1933 років в Україні : док. і матеріали / упоряд. Р. Пиріг. К. : Києво-Могилянська академія, 2007. 1128 с
5. Голодомор-геноцид 1932-1933 рр. Свідчення. Музей Голодомору. URL: <https://map.memorialholodomor.org.ua/golodomor-1932-1933/>
6. Голодомори в Україні 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Злочини проти народу / упоряд.: Л. П. Одинока [та ін.]. К.: Укр. НДІ архів. справи та документознавства, 2005. 55 с. URL: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/Golod-2005.php>.
7. Голоси правди та справедливості. Спогади та свідчення очевидців про Голодомор-геноцид 1932-1933 рр. на Вінниччині / Упорядники: В. Лациба (гол. ред.), М. Вижга (кер. групи упоряд.). Вінниця: ПрАТ "Вінницька обласна друкарня", 2023. 528 с.
8. Історія колективізації сільського господарства Української РСР. 1917 – 1937: зб. док. і матеріалів: у 3 т. К.: Наук. думка, 1962–1971. Т. 1–3.
9. *Командири* великого голоду: поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ 1931-1933 рр. / за ред. В. Васильєва та Ю. Шаповала. К. : Генеза, 2001. 399 с.
10. Комітети незаможних селян України (1920–1933) : зб. док. і матеріалів / Ю. Ю. Кондуфор [та ін.]. К.: Політвидав України, 1968. 639 с.
11. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК : у 2 т. К.: Політвидав України, 1976. Т. 1: 1918–1941. 1007 с.
12. Кульчицький С. В. Голод 1932–1933 рр. як геноцид: мовою документів, очима свідків. К.: Наш час, 2008. 239 с.

13. Механізми творення Голодомору: хлібозаготівельні кампанії 1931–1933 рр. на Дніпропетровщині. Зб. док. та матер. /Укл. Н.Романець.
14. Народні твори про голодомор: 1921-1923 рр., 1932-1933 рр., 1946-1947 рр. в Україні, зібрані студентами-філологами Криворізького державного педагогічного університету в кінці ХХ ст. - на початку ХХІ ст. / вступна стаття, упорядкування та примітки О. М. Гончаренко. Кривий Ріг: Діоніс 2011. 244 с. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/jsrui/handle/123456789/3993>
15. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні: місто Київ./відп.ред. В.І.Морочко. К.:Фенікс, 2008. 584.
16. Про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: Закон України Закон від 28.11.2006 № 376-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. N 50. Ст.504
17. Розсекречена пам'ять : Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД / Упоряд.: Борисенко В., Даниленко В., Кокін С., Стасюк О., Шаповал Ю.; Відповід. ред. В. Даниленко. К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. 604 с.
18. Україна в ХХ столітті : збірник документів і матеріалів / Упор.: А.Г.Слюсаренко, В.І.Гусєв, В.Ю.Король та ін. К.: Вища школа, 2000. 351 с.
19. Україна за п'ятдесят років (1917-1967). Статистичний довідник. К.: Політвидав України, 1967. 272 с.
20. Чорна книга України : з Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе/ Упоряд., ред. Ф. Зубанича; Передм. В. Яворівського. Демократична партія України. Київ: Вид. центр "Просвіта", 1998. 784 с.

Список рекомендованої літератури

1. Боряк Г., Лобузін К., Юркова О. Цифровий архів Голодомору в Україні 1932–1933 рр. як універсальний джерельний мережевий ресурс: документальний та візуальний сегменти проекту. *Український історичний журнал*. 2021. Вип. 2. С. 138-154.
2. Боряк Т. Голодомор в УСРР у Гарвардському проекті усної історії (1950–1953 рр.): пригадування трагедії переміщеними особами. *Український історичний журнал*. 2022. Число 2. С. 79-90.
3. Гладун О., Левчук Н., Воловина О. Ще раз про кількість втрат унаслідок Голодомору: експертна оцінка. *Український історичний журнал*. 2023. Вип. 5. С. 93-118.
4. Горбуров К.Є. Голод 1946-1947 років на території Півдня УРСР : монографія. Миколаїв: Вид-во ПП Шамрай П.М., 2006. 280 с.
5. Великий голод в Україні 1932 – 1933 років: у 4 томах. Т. 1. К. : Києво- Могилянська академія, 2008. 481 с.
6. Винниченко І. І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. К.: Наук. думка, 1994. 291 с.
7. Гирич Я. Табуйований перепис-1937: похована правда про Голодомор. *Новинарня*. 06.10.2022. URL: <https://novynarnia.com/2022/01/06/perepys-1937/>
8. Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки. К.: Либідь, 1991. 340 с.
9. Іваненко В. В., Романець Н. Р. Опір селян насильницькій колективізації та Голодомору. К.: Вид. ПП Н. Брехуненко, 2009. 64 с.

10. Історія українського селянства : нариси: у 2 т. / відп. ред. В. А. Смолій. К.: Наук. думка, 2006. Т. 2. С. 7–92.
11. Касьянов Н. Розрита могила: Голод 1932-1933 років у політиці, пам'яті та історії (1980-ті-2000-ні). Х.: Фоліо., 2019. 304 с.
42. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор / Пер. з англ. Волошинович Н. та ін.- Луцьк: Волинська мистецька агенція "Терен", 2007. 456 с.
43. Куліш А.Ф. Геноцид: Голодомор 1932-1933. Причини, жертви, злочинці. Полтава. 2000. 88 с.
12. Кульчицький С. До історії першої радянської публікації про голод 1932-1933 рр. (січень 1988 р.). *Український історичний журнал*. 2023. Число 5. С. 83-92.
13. Кульчицький С. В. Голод 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. К.: Наш час, 2008. 424 с.
14. Левчук Н. До питання про "старі" та "нові" підходи до оцінки втрат населення України внаслідок Голодомору 1932–1933 рр. *Український історичний журнал*. 2018. № 2. С. 179-18.
15. Литвин, В. М. Україна: міжвоєнна доба (1921–1938). К.:Альтернативи, 2003. 512 с.
16. Марочко В. І. Статистика жертв Голодомору: антропологічно-демографічний дискурс. *Український історичний журнал*. 2017. № 5. С. 112-115.
17. Марочко В. Голодомор 1932-1933 рр. К., 2007. 64 с.
18. Мейс Дж. Політичні причини голодомору в Україні (1932 – 1933 рр.). *Український історичний журнал*. 1995. N 1. С. 34-48.
19. Мовчан О., Марочко В. 1932 - 1933 : Хроніка Голодомору в Україні К.: Клію, 2020. 296 с.
20. Ніколаюк Т., Стоян Т. Каральні заходи як метод підвищення продуктивності праці робітників у радянській Україні 1929–1938 рр. *Український історичний журнал*. 2022. Число 3. С. 96-109.
21. Ніколаюк Т. Продовольче становище в містах УСРР під час «комуністичного штурму» 1029-1932 рр. *Український історичний журнал*. 2020. Вип. 6. С. 4-21.
22. Папакін Г. „Чорна дошка”: антиселянські репресії (1932–1933). К. : Інститут історії України, 2013. 422 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7023-7/978-966-02-7023-7.pdf>.
23. Сергійчук В. Голодомор 1932–1933 років: геноцидна спрямованість, спроба підрахунку втрат. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. Випуск 4/46. 2020 . С. 13-42.
24. Сергійчук В. Голодомор-геноцид: жахливі масштаби трагедії мовою документів. *Укрінформ*. 26.11.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3357682-golodomorgenocid-zahlivi-masstabi-tragedii-movu-dokumentiv.html>
25. Україна пам'ятає, світ визнає : [Визнання Голодомору 1932-33 років геноцидом в світі]. *Слово просвіти*. 2008. 20-25 листоп.(N 47). С. 9.
26. Яневський Д., Красовицький О. 10 розмов про історію України. К.: Фоліо, 2022. 387 с.
27. Якубова Л., Примаченко Я. В обіймах страху і смерті. Більшовицький терор в Україні. Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 544 с.

Тема 5. Визволення території УРСР від окупантів (1943 – 1944 рр.)

1. Початок вигнання гітлерівських військ з території УРСР. Продовження наступу радянської армії на Лівобережній Україні.
2. Звільнення Правобережної України. Завершення звільнення території УРСР від окупантів.
3. Завершення Другої світової війни. Наслідки війни для республіки.

Методичні рекомендації:

Розкривати зміст **першого питання** студенту варто розпочати з виокремлення етапів визволення території УРСР від гітлерівської окупації - грудень 1942 р. - червень 1943 р.; липень 1943 р. - листопад 1943р.; грудень 1943р. - травень 1944р.; червень - жовтень 1944 р. Зосередитись на характеристичні події, що призвели до поразок гітлерівської армії під Сталінградом, внаслідок чого було звільнено частину Ворошиловградської, Сталінської й Харківської областей. Особливу увагу приділіть воєнним подіям, пов'язаним із вступом радянської армії на українську територію - звільненню 18 грудня 1942 р. першого населеного пункту української території с. Півнівка Міловського району Луганської області, а також операціям з визволення міст Харкова й Києва; ходу героїчної битви за Дніпро (вересень – листопад 1943 р.).

Відповідь на **друге питання** слід розпочати із аналізу передумов визволення території Правобережної України. Розгляд цієї проблеми доцільно продовжити характеристикою перемог радянських військ у грудні 1943 р. – січні 1944 р. в ході Житомирсько-Бердичівської операції; в січні-лютому 1944 р. під Корсунь-Шевченківським та ряду воєнних наступальних операцій у березні – квітні 1944 р. Окрему увагу слід приділити завершальному етапу визволення – червень - жовтень 1944 р., коли було проведено ряд операцій, котрі дали змогу чотирьом Українським фронтам розгромити угруповання німецьких військ «Південь» і групу «А», зайняти всю українську територію і Крим (Львівсько-Сандомирська (липень – серпень 1944 р.), Ясьсько-Кишинівська (серпень 1944 р.), Карпатсько-Ужгородська наступальні операції (вересень – жовтень 1944 р.).

У контексті розгляду **останнього питання** теми варто зосередитись на огляді фінальних битв Другої світової війни на Європейському континенті й участі в них радянської армії загалом, та українців, зокрема. Проаналізувати наслідки війни для УРСР: сукупні людські втрати - серед військових та цивільного населення (8-10 млн.ос.); економічні збитки (42 % від завданих всьому СРСР). Розкрити внесок українців у перемогу над нацизмом.

Список рекомендованих джерел:

1. 1946–1947. Голод в Україні. Збірник спогадів. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. К., 2016. 128 с.
2. Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941 – 1945. К. : Книга Пам'яті України, 2000. 944 с.
3. Вирване коріння: дослідження, документи, свідчення. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України; редкол.: Л. Легасова (кер. проекту) та ін. К., 2020. 264 с.
4. За край і волю, за нації долю!»: дослідження, документи, свідчення. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. К.: Аеростат, 2017. 324 с.
5. Конєв І. С. Записки командуючого фронтом, 1943–1945. К.: Политиздат Украины, 1983. 367 с.
6. Лянцкоронська К. Воєнні спогади. 22 вересня 1939 - 5 квітня 1945. К.: Вид-во 21, 2023. 428 с.

7. Нюрнбергский процесс : сб. материалов: в 8 т. Т.7. / сост.: Н. С. Лебедева. М.: Юрид. лит-ра, 1997. 736 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013711>
8. Полиновий травень 44-го: дослідження, документи, свідчення. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. К., 2017. 312 с.
9. Україна в ХХ столітті (1900 – 2000) : Зб. документів і матеріалів./Упоряд. А. Слюсаренко, В. Гусєв, В. Король та ін. К. : Вища шк., 2000. 351 с.
10. Україна за п'ятдесят років (1917-1967). Статистичний довідник. К.: Політвидав України, 1967. 272 с.
11. Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги). Міжнародна наукова конференція. Міністерство культури України; Інститут історії України НАН України; Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»; Національний університет оборони України. Відповідальний редактор: Легасова Л.В. К., 2011. 800 с.
12. Україна. Хроніка визволення: дослідження, документи, свідчення. Інститут історії України НАН України; Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». К.: Аеростат, 2014. 324 с.
13. Чорна книга України : з Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе/ Упоряд., ред. Ф. Зубанича; Передм. В. Яворівського. Демократична партія України. Київ: Вид. центр "Просвіта", 1998. 784 с.
14. Чуйков, В. І. Від Сталінграда до Берліна. К.: Політвидав України, 1982. 394 с.

Рекомендована література:

1. 28 жовтня – День вигнання нацистських окупантів, а не визволення України – Український інститут національної пам'яті URL: <http://www.memory.gov.ua/news/28-zhovtnya-den-vignannya-natsistskikh-okupantiv-ne-vizvolennya-ukraini-ukrainskii-institut-nat>
2. Беднарек Є. Радянська диверсійно-розвідувальна група "Арсенал" та її діяльність на польських землях (жовтень 1944 – січень 1945 рр.). *Український історичний журнал*. 2015. № 6. С. 89-94.
3. Безродний Є.Ф. Східно- Карпатська наступальна операція 1944 року / Україна в полум'ї війни: 1941 – 1945. К.: Україна, 2005. С. 363 – 371.
4. Від Рейхстагу до Іводзіми. У полум'ї війни. Україна та українці у Другій світовій / Заг. ред. Я. Примаченко; Авт. кол.: В. Вятрович, С. Громенко, М. Майоров, І. Патриляк, Я. Примаченко, А. Руккас. Х., 2017. 352 с. (Історія без цензури)
5. Віднянський С. В., Мартинов А.Ю. Світ після 2 вересня 1945 р. *Український історичний журнал*. 2015. № 5. С. 4- 9.
6. Війна. Грані /редкол.: Л. Легасова (кер. проекту) та ін. К.: Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, 2018. 220 с.
7. Горелов В.І., Клименко В.С. Україна у Другій світовій війні: людський і матеріальний чинник перемоги над нацизмом. *Военно-історичний вісник: збірник наукових праць Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. К.: «Компринт», 2017. Вип. 1(23). С. 34–39.

8. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття. К., 2019. 656 с.
9. Грицюк В. Праці радянських воєнних істориків закритого характеру щодо аналізу воєнних дій на теринах України часів Другої світової війни. *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст.* Вип. 12. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. С. 25-30.
10. Грицюк В., Лисенко О. Завершальні операції Червоної армії на території України. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hrytsiuk_Valerii/Zavershalni_operatsii_Chervonoj_armii_na_terytori_i_Ukrainy.pdf?PHPSESSID=fs7vbso625184bae69f1t4i1g0i
11. Грицюк В., Лисенко О., Пилявець Р. Осінній відгомін Карпат 1944 р.: воєнно-політичні події в Україні та історична пам'ять. *Український історичний журнал.* 2019. № 6. С. 99 - 125.
12. Дорогою ціною. Головні факти про звільнення України від нацистських загарбників. *Факти.* 28 жовтня 2023. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20231028-dorogoyu-tsinoyu-golovni-fakty-pro-zvilnennya-ukrayiny-vid-natsytskykh-zagarbnykiv/>
13. Завершення Другої світової війни. 2 вересня 1945 року. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/viyskovym/zavershennya-drugoyi-svitovoyi-viyny-2-veresnya-1945-roku>
14. Історія України XX – поч. XXI ст.: навч. посіб. / Панченко П.П., Барановська Н. П., Падалка С. С. та ін. К.: Знання, 2004. 582 с.
15. Кіпіані В. Друга світова Непридумані історії. (Не) наша, жива, інша. К.: Vivat, 2018. 304 с.
16. Корнійчук С.П., Грицюк В.М., Лисенко О.Є., Покатило О.І. Визнання внеску України у перемогу над нацизмом у Другій світовій війні лідерами Організації Об'єднаних Націй. *Наука і оборона.* № 2. 2020. С. 3 – 13.
17. Кучер В.І. Німецько-радянська війна 1941-1945./ Політична історія України. XX ст. Т.4. К.: Генеза., 2003. 584 с.
18. Лисенко О.Є., Грицюк В.М. Воєнний наступ українських фронтів. *Віче.* 2024. № 5. С. 36-39.
19. Лисенко О.Є., Перехрест О.Г. Демографічні втрати України в Другій світовій війні. *Архіви України.* 2005. № 3. С. 8-34.
20. Лисенко О.Є., Пилявець Р.І. Битва за Дніпро у Другій світовій війні: спроба нової концептуальної візії. *Український історичний журнал.* 2019. № 4. С. 88-117.
21. Лібер Ю. Тотальні війни: творення модерної України у 1914–1954 роках. Х.: Віват, 2019. 528 с.
22. Малярчук О., Остап'як В. Індустріальні процеси у Західному регіоні Української РСР: здобутки та прорахунки. *Український історичний журнал.* 2022. Число 2. С. 91-107.
23. Міф 1. Велика вітчизняна війна // Війна і міф: невідома Друга світова / Авт. кол.: І. Бігун, С. Бутко, В. В'ятрович, К. Галушко, С. Горобець, С. Громенко, О. Зінченко, О. Ісаюк, Б. Короленко, Р. Пилявець, Я. Примаченко, С. Рябенко, В. Яременко; Заг. ред.: О. Зенченка, В. В'ятровича, М. Майорова. Х.: КСД, 2016. С. 13–16.
24. Міф 44. Прапор над Рейхстагом підняли Єгоров і Кантарія // Війна і міф: невідома Друга світова / Авт. кол.: І. Бігун, С. Бутко, В. В'ятрович, К. Галушко, С. Горобець, С. Громенко, О. Зінченко, О. Ісаюк, Б. Короленко, Р. Пилявець, Я. Примаченко, С. Рябенко, В. Яременко; Заг. ред.: О. Зенченка, В. В'ятровича, М. Майорова. Х.: КСД, 2016. С. 218–219.
25. Міф 45. Війна завершилася 9 травня // Війна і міф: невідома Друга світова / Авт. кол.: І. Бігун, С. Бутко, В. В'ятрович, К. Галушко, С. Горобець, С. Громенко, О. Зінченко, О. Ісаюк,

- Б. Короленко, Р. Пилявець, Я. Примаченко, С. Рябенко, В. Яременко; Заг. ред.: О. Зенченка, В. В'ятровича, М. Майорова. Х.: КСД, 2016. С. 222–225.
26. Міф 49. Росія могла перемогти нацистів і без українців // Війна і міф: невідома Друга світова / Авт. кол.: І. Бігун, С. Бутко, В. В'ятрович, К. Галушко, С. Горобець, С. Громенко, О. Зінченко, О. Ісаюк, Б. Короленко, Р. Пилявець, Я. Примаченко, С. Рябенко, В. Яременко; Заг. ред.: О. Зенченка, В. В'ятровича, М. Майорова. Х.: КСД, 2016. С. 240–244.
27. Наджара І. «Велика вітчизняна» проти Другої світової. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33526/2023-11-21-velyka-vitchyznyana-proty-drugoi-svitovoi/>
28. ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. / Ред. кол.: Боряк Г. В., Веселова О. М., Даниленко В. М., Кульчицький С. В. (відп. ред.); Упоряд.: Веселова О. М. (відп. упоряд.), Гриневиц В. А., Сергійчук В. І. НАН України. Інститут історії України. Ч. 2. К.: Інститут історії України, 2015. 366 с.
29. Рибченко Л.В. Людські втрати України в лавах РСЧА під час німецько-радянської війни. *Воєнно-історичний вісник: Зб. наук. пр. Нац. ун-ту оборони України ім. І. Черняховського*. Вип. 2(36). К., 2020. С. 219–235.
30. Розбудова демократичного суспільства після Нюрнберзького трибуналу : зб. статей учасників міжн. конф., (м. Одеса, 22-23 жовтня 2010 р.). Одеса : Фенікс, 2010. 270 с.
31. Стратегічні та фронтові операції на території України у 1943–1944 роках / В.М. Грицюк, О.Є. Лисенко, Р.І. Пилявець, С.В. Сидоров; відповідальний редактор О.Є. Лисенко К.: Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, Інститут історії України НАН України, 2015. 508 с.
32. Стяжкіна О. "Червоні злодії" Другої світової: витоки, практики й наслідки мародерства радянських військовослужбовців. *Український історичний журнал*. 2022. Число 3. С. 14-29.
33. Україна: рік 1943 -й. До 75-річчя визволення Лівобережної України від нацистських окупантів. К.: НДЦ ГП ЗСУ., 2018. 89 с. URL: <https://issuu.com/ndcgpzsu1/docs/1943->
34. Файзулін Я. Історія. UA. Постаті, факти, версії. К. :Комора. 2021. 544 с.
35. Чорний О. Битва за Дніпро в оцінках її першого дослідника генерал-майора Ф. М. Ісаєва. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 12/54, 216–236.
36. Чорний О.В. Битва за Дніпро: політико-ідеологічна складова в історіографії проблеми. *Вчені записки ТНУ ім. В.І.Вернадського. Серія: Історичні науки*. Т.34 (73). 2023. С. 271-279.
37. Шторгін І. Друга світова війна. Втрати України. *Радіо Свобода*. 8 травня 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/druha-svitova-viyna-vtraty-ukrayiny/31438354.html>
38. Яневський Д., Красовицький О. 10 розмов про історію України. К.:Фоліо, 2022. 387 с.

Тема 6. Повоєнна відбудова в УРСР (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.)

1. Відновлення народногосподарського комплексу республіки.
2. Особливості повоєнного розвитку західноукраїнських земель.

3. Підсумки відбудовування та розвитку народного господарства УРСР в 1945 – 1953 рр. Відмінності у відбудовчих процесах в країнах Заходу та УРСР.

Методичні рекомендації:

Висвітлюючи **перше питання** студенту слід відзначити, що відбудова господарства республіки розпочалася з 1943 р., по мірі визволення з-під фашистської окупації, і особливо активізувалася у повоєнний час; окреслити масштабах розрухи, які зазнало народне господарство республіки внаслідок війни та окупації; джерела здійснення відбудов; розкрити труднощі, з якими відбувався цей процес. Назвати галузі народного господарства, які фінансувалися першочергово і пояснити чому відновлення саме цих галузей було пріоритетним. Розкрийте підходи до формування економічної стратегії радянського керівництва у повоєнний період, проаналізуйте основні показники і спрямування четвертого п'ятирічного плану (відбудови і розвитку народного господарства) з огляду на тогочасні виклики. Зазначте обсяги капіталовкладень в господарство республіки, диспропорції в розвитку економіки. Назвіть основні завдання, які влада покладала на повоєнне село, а також причини голоду 1946-47 рр.; невизнання факту голоду радянським керівництвом, репресивні заходи щодо селян, зокрема, відновлення дії закону «Про п'ять колосків» від 7 серпня 1932 р. Також слід проаналізувати стан відновлення всіх інших галузей народного господарства республіки.

Поясніть причини відмови СРСР від західної фінансової та матеріальної допомоги в рамках «плану Маршала».

Приділіть увагу й питанню повсякденного життя українського суспільства у перші повоєнні роки.

У контексті розгляду **другого питання** варто розкрити суть перетворень у західних областях УРСР, що полягала у продовженні й завершенні соціалістичної перебудови «возз'єднаних земель», тобто, як зазначав О.Субтельний, “привести західних українців у відповідність з радянською системою та їх східними співвітчизниками”. Варто охарактеризувати особливості процесу індустріалізації в зазначених землях, а саме: значно вищі, ніж у східних регіонах УРСР темпи промислового розвитку; поява нових нових галузей промисловості: машинобудівна та приладобудівна; розробка значних родовищ корисних копалин; відставанні легкої та харчової промисловості; домінування кількісних показників над якісними. Також стан сільськогосподарського виробництва та заходи з проведення колективізації; згадати про Львівський церковний собор 1946 р. і ліквідацію української греко-католицької церкви, підпільно-партизанську боротьбу ОУН-УПА з тоталітарним ладом.

Окремо потрібно зупинитися на розкритті механізму приєднання до УРСР території нинішнього Закарпаття, а саме: позиції радянської та чехословацької влади щодо майбутнього зазначених територій; створення тут Закарпатської України, підготовку та проведення з'їзду Народних комітетів ЗУ, прийняття останнім Маніфесту, темпи проведення індустріалізації та насильницької колективізації.

Робота студента над змістом **третього питання** включає характеристику результатів відбудови; порівняння процесу відбудови в радянській державі та в західноєвропейських країнах, адже вони обрали суттєво відмінні моделі відбудовчого процесу - на Заході це: стабілізація національної валюти, відбудова інфраструктури (доріг, засобів зв'язку та ін.), розвиток сільського господарства та легкої промисловості, реконструкція і технічне переозброєння важкої індустрії. В РС це: пріоритетний розвиток металургійної, машинобудівної та інших галузей промисловості, що

забезпечували потреби військово-промислового комплексу; ще й із застосуванням державного регулювання економіки.

Рекомендовані джерела:

1. Голод в Україні 1946–1947 рр. : док. і матеріали / відп. ред. В. А. Смолій. К., Нью-Йорк: Вид. М. Коць, 1996. 373 с.
2. 1946 – 1947. Голод в Україні. Збірник спогадів / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. К., 2016. 128 с.
3. Голодомори в Україні 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: злочини проти народу / Ін-т історії України НАН України; Асоц. дослідників голодоморів в Україні. 3-тє вид., доповн. Дрогобич: Відродження, 2008. 286 с.
4. Законодавчі акти Української РСР: хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду УРСР : у 7 т. К.: Держполітвидав УРСР, 1963. Т. 2–3.
5. Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941–1945. К. : Книга Пам'яті України, 2000. 944 с.
6. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1960 рр.: зб. док.: у 2 т. К.: Держполітвидав УРСР, 1961. Т. 2. 562 с.
7. Національні процеси в Україні: історія і сучасність: док. і матеріали: у 2 ч. / за ред. В. Ф. Панібудьласки. К.: Наук. думка, 1997. Ч. 2. 612 с.
8. Україна в ХХ столітті (1900 – 2000) : Зб. документів і матеріалів./Упоряд. А. Слюсаренко, В. Гусев, В. Король та ін. К. : Вища шк., 2000. 351 с.
9. Українська РСР на міжнародній арені. 1944–1961 рр.: зб. док. і матеріалів / АН УРСР. Сектор держави і права. К.: Наук. думка, 1963. – 362 с.
10. Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В. М. Литвин; Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2013. 1056 с.
11. Чорна книга України : Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе/ Упоряд., ред. Ф. Зубанича; Передм. В. Яворівського. Демократична партія України. Київ: Вид. центр "Просвіта", 1998. 784 с.

Список рекомендованої літератури

1. Бажан О. Г. Особливості відбудовчого періоду в Українській РСР у другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0de7a5e6-d97c-4f33-b14c-e80a5eb95130/content>
2. Баран В. К. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. К.: Альтернативи, 1999. 258 с.
3. Воронов, І. О. Голод 1946 – 1947 рр. К.: Знання, 1991. 49 с.
4. Вронська Т., Гальченко С. Обличчя визволених міст України після окупації і життєві стратегії городян (1943–1945 рр.). /Україна у Другій світо війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси. Кн. 2 / Відп. ред. О.Є. Лисенко.– К.: Наукова думка, 2011. С. 631–660.
5. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ-ХХ століття. К., 2019. 656 с.

6. Даниленко В. Останній період сталінщини (стан економіки УРСР). *Історія України*. 2000. № 13. С. 1-2.
7. Історія України ХХ – поч. ХХІ ст.: навч. посіб. / Панченко П.П., Барановська Н. П., Падалка С. С. та ін. К.: Знання, 2004. 582 с.
8. Історія українського селянства: Нариси у 2-х т.: Т. 2. / Веселова О. М. (Гл. ред.) Литвин В. М. та ін. К.: Наук. думка, 2006. 653 с.
9. Кислинська С. А Відбудова промисловості Півдня України в період першої повоєнної п'ятирічки. *Науковий вісник МДУ імені В.О.Сухомлинського. Історичні науки*. Вип. 3.37 (105).. 2014. С. 86 – 89.
10. Коляструк О.А. Повсякденне життя українського суспільства у перші повоєнні роки. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія «Історія»*. Вип. 20. 2012. С. 131–136.
11. Кульчицький С. Сталінська індустріалізація в Україні (50-ті рр. ХХ ст.). *Історія України*. 2004. Лют. (№ 5). С. 5-10.
12. Литвин, В. М. Україна в першому повоєнному десятилітті (1946–1955). К.: Лі-Терра, 2004. 240 с.
13. Литовченко О., Литовченко Т. Книга Зневіри. 1946-1953. К.: Фоліо, 2019. 256 с.
14. Лібер Ю. Тотальні війни: творення модерної України у 1914–1954 роках. Х.: Віват, 2019. 528 с.
15. Лобода М. К. Трудові ресурси у важкій промисловості України під час нацистської окупації та у відбудовний період (1941–1950); Ін-т історії України НАН України. К., 2012. 206 с.
16. Марочко В. Голод 1946-47 рр. в Україні: колективна пам'ять. К.: Markobook, 2019. 1176 с.
17. Новітня історія України (1939 – 2007): навч. посіб. / Коріненко П. С., Терещенко В. Д., Бармак М. В.; Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль: Астон, 2007. 399 с.
18. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко. НАН України. Інститут історії України. [Кн. 2], ч. 1–2. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 351 с.
19. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко. НАН України. Інститут історії України. [Кн. 2], ч. 3. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. 336 с.
20. Сергійчук В. Стихійне самозабезпечення населення центральних і південно-східних областей за рахунок західноукраїнських земель у 1946-1947 рр. *Голод 1946-1947 років в Україні: причини і наслідки: Міжнар. наук. конф.*, Київ, 27 трав, 1997 р. : матеріали / [редкол.: С. Кульчицький (відп. ред.) та ін.]. Київ ; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 1998. С. 201–205.
21. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія / відп. ред. В.М.Даниленко. К. : Інститут історії України, 2014. 697 с.
22. Україна: Хроніка ХХ ст.: Роки 1946 – 1960: Довід. вид.: У 2 ч. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; упоряд.: О. Рабенчук, М. Смольницька. К.: Інститут історії України НАН України, 2005. Ч. 1: 1946 – 1952. 286 с.
23. Файзулін Я. Історія. UA. Постаті, факти, версії. К. :Комора. 2021. 544 с.
24. Шаповал, Ю. І. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. К.: Генеза, 2001. 560 с.
25. Якобчук Н. Українське суспільство у повоєнний період (1945-1953 рр.): соціальний вимір і повсякденність. *Військово-історичний мередіан*. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/22.07.2019/pdf/VIM_24_2018-99-112.pdf

26. Яневський Д., Красовицький О. 10 розмов про історію України. К.:Фоліо, 2022. 387 с.
27. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30–50-ті роки ХХ століття (історико-політичний аналіз). Луцьк: Надстир'я, 1995. 176 с.

Тема 7. УРСР в період загострення кризи тоталітаризму (середина 1960-х – перша половина 1980-х рр.) 4 год.

1. Суспільно-політичне життя періоду «застою».
2. Соціально-економічний розвиток.
3. Оновні напрями зовнішньої політики СРСР.
4. Рівень життя населення в період «застою».

Методичні рекомендації:

У першому питанні необхідно розкрити особливості суспільно-політичного життя республіки в період так званого «застою», кризи радянської системи, що характеризувалася відмовою влади від реформування суспільного життя; збереження певної стабільності у державі у перші роки й глибокою економічною кризою в п.п.80-х рр. з існуванням дефіциту на всі групи товарів; придушенням проявів інакодумства та наростанням проблем у зовнішній політиці. Виділіть етапи періоду «застою». Проаналізуйте діяльність партійно-державного керівництва УРСР в період «застою», із зазначенням складових його політики. Розкрийте поняття «централізаторська та автономістська» течії в українському керівництві на початку 1970-х рр. та суть концепції «розвинутого соціалістичного суспільства». Висвітліть також за яких умов В. Щербицький був обраний на посаду першого секретаря ЦК КПУ і з яких причин усунули з цієї посади П. Шелеста. Охарактеризуйте основні положення Конституції УРСР 1978 р.

Друге питання Ви розпочинаєте з загальної характеристику стану розвитку народного господарства УРСР на кінець 1964 р. - здійснення реформ др. п. 60-х років («реформи О Косигіна»), реалізації п'ятирічних планів, ведення активного будівництва та ін. й збереження на певний час стабільного розвитку. Вкажіть за рахунок яких джерел владі певний час вдавалося зберігати темпи економічного розвитку на достатньому рівні. Однак, така «консервація» радянського режиму не вберегла державу й республіку від системної кризи, яка проявилася невдовзі у відмові або повільному запровадженні нових технологій; низькій якості більшості товарів; продовольчій кризі; хронічній кризі сільського господарства; прихованій інфляції; високій затратності виробництва, енергоємності і матеріалоемності продукції; появі тіньової економіки; екологічній кризі. Варто пояснити суть поняття «ВПК», проаналізувати динаміку обсягів фінансування і темпів розвитку оборонних підприємств на території республіки.

Окрему увагу потрібно приділити висвітленню темпів розвитку сільського господарства УРСР, пояснити значення терміну «АПК»; причини прийняття та суть «Продовольчої програми» 1982 р., а також наслідки запровадження. Якими заходами на деякий час вдалося стимулювати розширення сільськогосподарського виробництва в Україні. Поясніть чому зрештою СРСР став одним з найбільших у світі імпортерів сільгосппродукції.

Проаналізуйте наслідки «широкомасштабного економічного експерименту» за Генерального секретаря Ю.Андропова (1983 р.), поясніть у чому полягала внутрішня суперечливість і непослідовність економічних реформ згаданого періоду.

Третє питання розпочинаєте з аналізу основних напрямів зовнішньої політики СРСР; суперництва наддержав – СРСР та США; причин тимчасового пом'якшення міжнародної напруги й підписання договору про обмеження стратегічних озброєнь в 1972 р. (Річард Ніксон - Леонід Брежнєв); ускладнень, викликаних введенням у 1979 р. «обмеженого контингенту радянських військ» до Афганістану й бойкотуванням ХХІІ Літні Олімпійські ігри в Москві 1980 р. на знак протесту проти радянської інтервенції з боку США, ФРН, Японії та ісламських країн.

Охарактеризуйте зовнішньо-політичну діяльність УРСР в 1960-80-х рр., місце УРСР у радянській зовнішній політиці. Поясніть чому УРСР, що формально мала право встановлення прямих міжнародних відносин, обміну дипломатичними місіями, але реалізувати це право на практиці не могла.

Виклад матеріалу **четвертого питання** передбачає з'ясування основ соціальної політики в державі та життєвого рівня населення УРСР. Охарактеризуйте так звану «золоту епоху Брежнєва» з регулярною виплатою заробітної плати, пенсій, стипендій, щомісячними преміальними, безкоштовним медичним обслуговуванням, освітою, дешевими товарами і послугами із зазначенням джерел фінансування встого цього впродовж 1970-х рр. Що змінилося на початку 1980-х р. і що спровокувало «товарний голод», зниження обсягів фінансування медицини, зниження тривалості життя; скорочення темпів житлового будівництва тощо. Поглиблення ідеологізації, русифікації та денационалізації в галузі освіти та культури і вплив цих факторів на населення.

Окресліть основні матеріальні параметри повсякденного життя українського соціуму періоду «застою». Основну увагу зверніть на висвітлення взаємодії планової економіки та соціальних структур та як ця взаємодія реалізувалася на рівні щоденного життя окремої особистості.

Рекомендовані джерела:

1. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
1. Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В. М. Литвин; Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2013. 1056 с.
2. Народне господарство Української РСР в 1982 році.: статичний щорічник. К.: Техніка, 1983. 393 с.
3. Національні процеси в Україні: історія і сучасність: док. і матеріали: у 2 ч. / за ред. В. Ф. Панібудьласки. К.: Наук. думка, 1997. Ч. 2. 612 с.
2. Погребняк Я.П. Записки секретаря ЦК КП України (1971–1987 рр.). К., 2006. 241 с.
4. Україна в ХХ столітті (1900 – 2000) : 36. документів і матеріалів./Упоряд. А. Слюсаренко, В. Гусєв, В. Король та ін. К. : Вища шк., 2000. 351 с.
3. Україна: антологія пам'яток державотворення Х-ХХ ст.: у 10 т. / редкол.: І.М.Дзюба та ін. - К.: Основи, 2009. - Т.9: Час випробувань. Консолідація. 349 с.
4. Україна: Хроніка ХХ ст.: Роки 1961 – 1975: Довід. вид.: У 2 ч. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; упоряд.: О. Бажан, О. Рабенчук. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. Ч. 2: 1966 – 1975. С.294-613.
5. Українська РСР в цифрах в 1961-1987 році: стат. довід. / ЦСУ при Раді Міністрів УРСР. Київ: Держстатвидав, 1962-1988. 764 с.
5. Чорна книга України : Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе/ Упоряд., ред. Ф. Зубанича; Передм. В. Яворівського. Демократична партія України. Київ: Вид. центр "Просвіта", 1998. 784 с.
6. Шелест П. Справжній суд історії ще попереду. Спогади, щоденники, документи, матеріали / [Петро Ефимович Шелест; упоряд.: В.Баран, О.Мандебура та ін.]. К.: Генеза, 2004. 808 с.

Рекомендована література:

1. Аль-Анні А., Кузіна Н. Державна політика по впровадженню радянської обрядовості в Українській РСР. 2012. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Al-Anni_Amar/ Derzhavna_polityka_po_vprovadzhenniu_radianskoi_obriadovosti_v_Ukrainskii_RSR.pdf.
2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття. К., 2019. 656 с.
3. Демуз І., Січкаренко Г. Образ «радянської людини» у контексті проблеми двомовності в період «застою» *Society. Document. Communication*. 2022. Ed. 16. 47 – 64.
4. Економічна історія України/ Лановик Б. Д., Лазарович М. В., Матейко Р. М. К.: Юридична книга, 2004. 456 с.
5. Історія України XX – поч. XXI ст.: навч. посіб. / Панченко П.П., Барановська Н. П., Падалка С. С. та ін. К.: Знання, 2004. 582 с.
6. Каганов Ю. Конструювання «радянської людини» (1953– 1991): українська версія. Запоріжжя: Інтер-М, 2019. 432 с.
7. Кривчик Г. Врядкування та політичні режими в УРСР і сучасній Українській державі: порівняльний нарис. *ГРАНІ* Том 22. № 12. 2019. С.77 – 87.
8. Крупина В. Експортні поставки Української РСР у другій половині 1960-х - першій половині 1980-х років : напрямки, структура, результати. URL:http://history.org.ua/JournALL/xxx/xxx_2011_16/14.pdf
9. Кульчицький С. В., Шаповал Ю. І. Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 1960 – початок 1980-хрр.) . *Історія України*. 2008. N 21-22. С. 26-33.
10. Кундєєва Г.О. Вплив рівня диференціації доходів населення на вирішення продовольчої безпеки домогосподарств. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. N 4(8). С. 258-267.
11. Лаас Н. Матеріальне повсякдення населення в українському радянському соціумі епохи «застою» (1965-19851 рр.). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/85695/13-Laas.pdf?sequence=1>
12. Литвин В. М. Україна: два десятиліття “застою” (1966 – 1985). К.: Лі-Терра, 2004. 253 с.
13. Литовченко О., Литовченко Т. Книга Застою. 1965-1976. К.: Фоліо, 2019. 384 с.
14. Лісовська О.В. Українське село у 60-і – першій половині 80-х рр. XX ст. (стан матеріально-технічної бази). : Монографія. Умань, 2010. 208 с.
15. Мазур О.О. Продовольча програма 1982 р. в Україні: плани та реалії. Черкаси: ФОП О.Ф.Нечитайло: «Поліграфічний центр, 2016. 148 с.
16. Мальярчук О. Громадська активність в Українській РСР у другій половині XX ст.: форми протесту політичній системі. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2015. N 7 (308). С. 73–78.
17. Мальярчук О. Легка та харчова індустрія, місцева промисловість західного регіону в часи «розвинутого соціалістичного суспільства. *Грані*. 2016. N 2 (130). С. 75–80.
18. Марченко С.Д. Суперечливі процеси розвитку аграрного виробництва та продовольчі труднощі у 1980-ті роки. *Вісник аграрної історії*. № 6-7. 2013. С.142- 152.
19. Матяш І. Культурна дипломатія УРСР (кінець 1940-х – 1982 рр.): особливості формування інструментарію. *Український історичний журнал*. 2022. Число 6. С. 120-133.
20. Новітня історія України (1939 – 2007 рр.). / П. С. Коріненко, М. В. Бармак, В. Д. Терещенко. Ч. IV. Тернопіль: Видавництво Астон, 2017. 400 с.
21. Падалка С.С. Українське село в контексті політики тоталітарної держави (60-80-ті роки XX ст.). К., 2003. 160 с.;

22. Петрученя Г.Г. Гендерна асиметрія студентства як чинник формування гендерної культури в Україні в 60-80-ті роки ХХ століття. *Вісник Житомирського державного університету*. 2017. Випуск 2 (74). Педагогічні науки. С.53 – 61.
23. Савицька І.С. Добробут українських громадян у 1964-1985 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. XXXVIII. С. 242 -256. URL:
24. Савицька І.С. Населення України в період “застою”: соціально-демографічний вимір. URL:
25. Субботіна І. В. Загальна характеристика демографічної ситуації в Україні (50–70-ті рр. ХХ ст.). *Вища школа: проблеми, пошуки, тенденції*. Чернігів, 2012. Вип. 3. С.144–151.
26. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В. Ф. Солдатенко (кер.) та ін.; НАН України; ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса. К.: Парламентське видавництво, 2009. 536 с.
27. Українське суспільство в 1960-1980-х рр.: Історичні нариси. Колективна монографія. Відп. ред. В.Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2022. 959 с.
28. Файзулін Я. Історія. UA. Постаті, факти, версії. К. :Комора. 2021. 544 с.
29. Ющенко П.А. Нові радянські «історичні ювілеї і дати» та їх відзначення в період наростання системної кризи комуністичного ладу (1965-1985 рр.). *Науковий журнал. Вісник аграрної історії*. Випуск 25-26. 2018. С. 138 – 144.
30. Яневський Д., Красовицький О. 10 розмов про історію України. К.:Фоліо, 2022. 387 с.
31. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. Острогоз : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2017. 534 с.

Тема 8. Дисидентські рухи в УРСР (1960–1980)

1. Зародження дисидентських рухів в УРСР. Шістдесятники.
2. Діяльність українських дисидентів у 1970-х – першій половині 1980-х рр.

Методичні рекомендації:

Відповідь на **перше питання** студенту доцільно розпочати із загальної характеристики передумов та причин зародження та поширення інакодумства серед молодого покоління інтелігенції під впливом західної культури в умовах «відлиги»; розгортання дисидентського руху, початковий осередок якого складала «шістдесятники»; дисидентства як новітньої форми прояву українського національно-визвольного руху, спрямованого проти пануючого тоталітарного режиму, який виник в умовах наростаючої системної кризи радянського ладу. Розкрийте суть та характерні особливості організаційного становлення протестного руху (гуртки, спілки, об'єднання); його форми (агітаційно-пропагандистські акції, розповсюдження листівок, національної символіки). Охарактеризуйте громадську та культурницьку діяльність шістдесятників, назвіть найбільш відомих представників інтелігенції даного періоду. Вкажіть причини розгрому руху «шістдесятників» у 1965-1972 рр. Визначте роль шістдесятників у поширенні самвидавної літератури і в посиленні в Україні руху опору проти російського великодержавного шовінізму й русифікації.

У другому питанні називаєте й характеризуєте основні напрями дисидентського руху: самостійницький, національноорієнтований, правозахисний та релігійний. Створення неформальних організацій, клубів творчої молоді в м.Києві та м.Львові як ідеологічних центрів дисидентського руху; переростання культурництва в політичне дисидентство. Варто звернути увагу на діяльність Левка Лук'яненка, В'ячеслава Чорновола, Івана Дзюби, Василя Макуха, Миколи Бериславського, Олекси Гірника, Миколи Руденка.

Розкрийте літературно-публіцистичну творчість дисидентів; суть понять «самвидав», «тамвидав»; методи поширення дисидентської літератури.

Приділіть увагу питанням організаційного оформлення правозахисного руху, практичній діяльності Української Гельсінської групи, причинам арештів членів УГГ, відродженню Гельсінської спілки наприкінці 1980-х рр.

Проаналізуйте релігійні течії в дисидентському русі. Охарактеризуйте методи тиску радянської влади на опозиційне середовище з метою його ліквідації; різноманітні форми дискредитації, адміністративного тиску, звільнень із роботи, насильного утримування у психіатричних лікарнях й табірному ув'язнення. Охарактеризуйте реакцію світової громадськості на порушення прав людини в УРСР.

Список рекомендованих джерел

1. Білокінь, С. І. Клуб творчої молоді «Сучасник» (1960-1965) : [інавгураційна лекція Почесного професора Національного університету «Києво-Могилянська академія», 1 вересня 2012 року] / Сергій Білокінь. Київ : Києво-Могилянська академія, 2012. 62 с.
2. Влада УРСР і закордонні українці (1950-1980-ті рр.). К.:Смолоскип, 2017. 656 с.
3. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? К.: Вид. дім «КМ Academia», 1998. 276 с.
4. Дзюба І. Між культурою і політикою. К.: Сфера, 1998. 373 с.
5. Іноземці про українських політв'язнів: спогади / Упор. Олена Голуб; передм.Є. Сверстюка. Київ: Смолоскип, 2013. 736 с.
6. Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В. М. Литвин; Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2013. 1056 с.
7. Конституція (Основний Закон) Української Соціалістичної Республіки, прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 р./ Хрестоматія з історії держави і права України. /упоряд. А.С.Чайковський (кер.) та ін. К.: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
8. Лісовий В. С. Спогади. URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1281364212>.
9. Лук'яненко Л. Від хохла до українця: роздуми. Київ, 2018. 145 с.
10. Лук'яненко Л. З часів неволі: Сосновка-7. К.: МАУП, 2005. 528 с.
11. Лук'яненко, Л. Г. Не дам загинуть Україні! К.: Вид-во культурол. центру «Софія», 1994. 512 с.
12. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна. Частина II., Харків: Харківська правозахисна група; «Права людини», 2006. 1022 с.
13. Національні процеси в Україні: історія і сучасність: док. і матеріали: у 2 ч. / за ред. В. Ф. Панібудьласки. К.: Наук. думка, 1997. Ч. 2. 612 с.
14. Обрії особистості: книга на пошану Івана Дзюби / Упор. Оля Гнатюк, Леонід Фінберг. К.: Дух і літера, 2011. 480 с.

15. Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика. У 2 кн.: Кн. 2. Харків: Харківська правозахисна група; К.: Смолоскип, 2005. 352 с.
16. Основоположні документи Української Гельсінської Спілки. Нью-Йорк: передрук Закорд. Представництва Української Гельсінської Спілки., 1989. 22 с.
17. Перегук двох над безвістю: [листування українського політв'язня Зіновія Красівського з членом Міжнародної Амністії американкою Айріс Акагоші] /Упоряд. та приміт. Л. Маринович, М. Мариновича. Харків: СП «ІНАРТ», 1995. 160 с.
18. Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко. К.: Смолоскип, 2013. 736 с
19. Русначенко А. М. Розумом і серцем: українська суспільно-політична думка 1940–1980-х років. К.: Вид. дім «KM Academia», 1999. 323 с.
20. Спогади політв'язнів, репресованих і переслідуваних / гол. ред. В. Цветков. Л.: Світ, 1993. 240 с.
21. Три повстання Січків, у 2 т. Том 1: Спогади Стефанії Петраш-Січко. Харків, 2004. 256 с.
22. Україна в ХХ столітті (1900 – 2000) : Зб. документів і матеріалів./Упоряд. А. Слюсаренко, В. Гусєв, В. Король та ін. К. : Вища шк., 2000. 351 с.
23. Українська Гельсінська Група, 1978–1982 : док. і матеріали / упоряд., ред. О. Зінкевич. Торонто; Балтимор: Смолоскип, 1983. 998 с.
24. Українська група сприяння Гельсінських угод, червень 1979. Інформаційний бюлетень Ч. 5. 17 с.
25. Українська поезія під судом КГБ: кримінал. справи Ірини та Ігоря Калинців /упоряд. і ред. Ю. Д. Зайцев. 2-ге вид. Львів: Афіша, 2004. 572 с.
26. Чорна книга України : Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе/ Упоряд., ред. Ф. Зубанича; Передм. В. Яворівського. Демократична партія України. Київ: Вид. центр "Просвіта", 1998. 784 с.
27. Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. - Т. 3. / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. М. Косів. - К.: Смолоскип, 2006. 976 с.
28. Чорновіл В. Хроніка таборних буднів. К.: Такі справи, 1991. 160 с.
29. Шелест Петро: «Справжній суд історії ще попереду»: Спогади. Щоденники. Документи. Матеріали / Упор В. Баран, О. Мандебура та ін.; за ред. Ю. Шаповала. К.: Генеза, 2003. 767 с.

Список рекомендованої літератури

1. Бажан О. До питання про «українофільство» першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. Зб.праць. К., 2011. Вип. 37. С. 215-246.
2. Бажан О. Дослідження проблем дисидентського руху в Україні в сучасній зарубіжній та вітчизняній історіографії. З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 2001. № 2. С. 520–529.
3. Бажан О., Данилюк Ю. З. Випробування вірою: боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-х рр. / наук. ред. О. П. Реєнт. Київ, 2000. 332 с.
4. Бажан О., Данилюк Ю. Опозиція в Україні (друга половина 50-х-80-ті рр. ХХ ст.), Інститут історії України, Київ, 2000. 616 с.

5. Бондаренко Н. Підтримка Заходом релігійного дисидентства у 1970-х рр. в УРСР *Український історичний збірник. - наук. пр. асп. та молодих вчених.* Київ. 2017. Вип. 19. С. 436 - 439.
6. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Пер. з англ. О. Рябова. Львів: Кальварія, 2006. 280 с.
7. В'ятрович В. Самвидав під прицілом КГБ / Історія з грифом «Секретно». – Львів: Центр дослідження визвольного руху, 2011. 328 с.
8. Ведмідь Л. Проблеми опозиційного руху в Україні другої половини ХХ ст.: вітчизняна історіографія і національна пам'ять. Національна та історична пам'ять. 2011. Вип. 1. С. 271–282.
9. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ-ХХ століття. К., 2019. 656 с.
10. Гриців М. Арештована коляда, або Погром 12 січня 1972-го. *Історична правда.* 12 січня 2011. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/01/12/13866/>
11. Деревінський В. На гребені боротьби. Діяльність В'ячеслава Чорновола у другій половині 1980-х рр.: Монографія. К.: УВС ім. Ю. Липи, 2010. 220 с.
12. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків, 2003. 144 с.
13. Історія України ХХ – поч. ХХІ ст.: навч. посіб. / Панченко П.П., Барановська Н. П., Падалка С. С. та ін. К.: Знання, 2004. 582 с.
14. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років. К.: Кліо, 2019. 272 с.
15. Ковалевич Т. Засоби тиску на український дисидентський рух та його дискредитація з боку КДБ. *Вісник Львівського університету. Серія історична.* 2021. Спецвипуск. С. 423–435
16. Кривдіна І.Б. Програмові засади та організаційні форми існування гельсінського руху в Україні. *Інтелігенція і влада.* Збірник наукових праць. Одеський національний політехнічний університет. О., 2010. Вип. 19. С. 68-76;
17. Кухарчук О. Дисидентство як передвісник участі громадських організацій Закарпатської області в суспільно-політичних процесах на початку 1990-х рр. *Слов'янський вісник.* 2011. Вип. 11. С. 79-83.
18. Лис С. Слово поза цензурою. Самвидав як феномен культури і суспільно-політичної думки 1960-х – 1980-х років (Західна Україна). Луцьк : Твердиня, 2008. 76 с.
19. Лис С.В. Слово поза цензурою: Самвидав як феномен культури суспільно-політичної думки 1960-х – 1980-х років (Західна Україна). Монографія. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2008. 76 с
20. Литовченко О., Литовченко Т. Книга Відлиги. 1954-1964. К.: Фоліо, 2019. 352 с.
21. Малезик Д.І. Вплив політичної цензури Української РСР на літературну інтелігенцію (др.пол.1960-х – середина 1970-х рр.). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки* Том 31 (70) N 3 2020. С. 43-47
22. Малярчук О. Громадська активність в Українській РСР у другій половині ХХ ст.: форми протесту політичній системі. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки.* 2015. N 7 (308). С. 73–78.

23. Мельникова О. С. Методи впливу альтернативних медіа (на прикладі українського самвидаву 60–80-х рр. ХХ ст.) . *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. Т. 57. С. 124-128.
24. Новітня історія України (1939 – 2007): навч. посіб. / Коріненко П. С., Терещенко В. Д., Бармак М. В.; Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль: Астон, 2007. 399 с.
25. Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика 1960-і – початок 1970-х років). Київ: Смолоскип, 2010. 300 с.
26. Островський В. Самвидавна «Альтернатива» Дмитра Квечка. Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2016. Ч. 28. С. 90–101.
27. Пиріг Р. Бажан О. Петро Шелест: "Вірю в розквіт моєї рідної України. . .". *Український історичний журнал*. 2021. Вип. 2. С. 199 - 207.
28. Почепцов Г. Контроль над розумом. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 350 с.
29. Рух Опору в Україні: 1960–1990 : енциклопедичний довідник / передм. О. Зінкевича, О. Обертаса. Київ : Смолоскип, 2010. 804 с.
30. Сімків О. Реакція світової громадськості на порушення прав людини в УРСР (1976–1985 рр.), *Інститут ім. І. Крип'якевича*. Збірник N 18. Львів, 2013. с. 228–251.
31. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія / відп. ред. В.М.Даниленко. К. : Інститут історії України, 2014. 697 с.
32. Стасюк І.М. Тактика боротьби українців за національно-політичні права народу та державну незалежність у 50-80-х роках ХХ ст. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Держава і армія». 2011. N 693. С. 252-257.
33. Сухоручко В.В. Позасудові репресивні методи у боротьбі проти дисидентського руху (на прикладі родини Січків). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: *Історичні науки*. Том 32 (71). N 4 2021. С. 106-116.
34. Українське суспільство в 1960-1980-х рр.: Історичні нариси. Колективна монографія. Відп. ред. В.Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2022. 959 с.
35. Файзулін Я. Історія. UA. Постаті, факти, версії. К. :Комора. 2021. 544 с.
36. Федик Л.Б. Дисидентський рух як форма протидії державним та партійним органам радянської влади в 60-80-х роках ХХ ст.: історико-правовий аспект. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал*. Серія *Право*. N4 (16), 2017. С. 49 – 56.
37. Федотова О. Політична цензура друкованих видань в УСРР–УРСР (1917–1990 рр.). Київ : Парламентське вид-во, 2009. 352 с.
38. Цюп'як В.Р. Особливості історіографії дисидентського руху в Україні 1950-80-і роки. *Проблеми політичної історії України*. Вип. 15. 2020 . С. 224 – 232.
39. Широкова І. В. Каральна психіатрія в СРСР: наука на службі у держави (1960–1980). *Наукові записки НаУКМА*. Історичні науки. 2012. Т. 130. С. 33–36.
40. Яневський Д., Красовицький О. 10 розмов про історію України. К.:Фоліо, 2022. 387 с.

Тема 9. Розпад СРСР і проголошення незалежності України

1. Курс на "перебудову" та УРСР. Заходи та наслідки .
2. Розгортання національного руху.

3. Суверенізація УРСР та проголошення незалежності України.

Методичні рекомендації:

В процесі викладу **першого питання** необхідно згадати про основні причини поглиблення системної кризи радянського суспільства, що призвели до необхідності «перебудови» радянського суспільства; розкрити суть понять «перебудова», «гласність»; найполярніші «гасла перебудови» (обіцянки влади).

Проаналізуйте заходи влади в процесі втілення в життя курсу на «перебудову», їх наслідки; ослаблення впливу партії на радянське суспільство (“криза партії”); конфронтацію і протистояння у партійній верхівці зазначеному курсу; спроби зміцнення власних позицій М. Горбачовим.

Охарактеризуйте деструктивні явища в економічній сфері – спроби запровадження елементів ринкової економіки при збереженні централізованого планування, що призвели до повного розбалансування народного господарства. Підсумками реформування економіки стали спад виробництва і капітальних вкладень, бюджетний дефіцит, перехід інфляції з прихованої форми у відкриту, різке зростання зовнішньої заборгованості.

Варто звернути увагу на висвітлення передумов формування страйкового руху в період 1985–1991 рр. і перших шахтарських страйків 1988-п. півріччя 1989 рр.; вимог шахтарів; наслідків страйків.

Проаналізуйте причини та наслідки Чорнобильської аварії, позицію влади щодо висвітлення її наслідків.

Розгляд **другого питання** передбачає висвітлення передумов формування Народних фронтів, спілок сприяння перебудові, “неформальних організацій”, що виникли у Львові, на Вінниччині, Хмельниччині. Аналіз характерних рис й особливостей діяльності Народного руху України у часи «горбачовської перебудови»; його впливу на розвиток українського суспільства, на національну самосвідомість населення УРСР; умови проведення установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову (1989 р., м.Київ); роль членів Української Гельсінської Спілки в прийнятті установчих документів Народного Руху.

Розкрийте причини першої ненасильницької акції громадянської непокори, “першого майдану” - революції на граніті у жовтні 1990 р.; суть вимог студентів; наслідки протестів.

Охарактеризуйте стан партійно-державної номенклатури УРСР на початку 1990-х рр.; мотиви, якими керувалися номенклатурні кадри підтримуючи Декларацію про Державний суверенітет та Акт проголошення незалежності України.

Висвітлюючи **третє питання** потрібно детально зупинитися на з'ясуванні чинників, які передували суверенізації УРСР та виходу Києва з-під юрисдикції союзного центру, а саме: загострення економічної кризи, актуалізація національно-державного будівництва, проведення вільних виборів 1989-1990 рр. в органи радянської влади, падіння авторитету КПРС та поразка у холодній війні, крахом комуністичної ідеї і основне - серпневий путч ДКНС. Висвітліть умови ухвалення Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет (16 липня 1990 р); поясніть різницю між поняттями «суверенітет» та «незалежність».

Охарактеризуйте позицію республіканської еліти на чолі з Л. Кравчуком та представників опозиції щодо дій ДКНС.

Чи погоджуєтесь Ви з тезою В. Гриньова і А. Гугеля про те, що «проголошення незалежності України відбулось досить спонтанно, але не як реакція на серпневий путч, а як відповідь на його поразку». Обґрунтуйте свою позицію.

Поясніть причини необхідності проведення Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. після проголошення Акта незалежності України (24 серпня 1991 р.), проаналізуйте результати референдуму.

Висвітлити створення та діяльність СНД.

Список рекомендованих джерел:

1. Акт проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.). : Постанова Верховної Ради УРСР. Акт від 24.08.1991 № 1427-XII URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>
2. Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.). Верховна Рада УРСР. Декларація від 16.07.1990 № 55-XII URL:<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
3. Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В. М. Литвин; Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2013. 1056 с.
4. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Дніпропетровськ : Дніпрокнига, 1996. 48 с.
5. Національні процеси в Україні: історія і сучасність: док. і матеріали: у 2 ч. / за ред. В. Ф. Панібудьласки. К.: Наук. думка, 1997. Ч. 2. 612 с.
6. Україна в ХХ столітті (1900 – 2000) : Зб. документів і матеріалів./Упоряд. А. Слюсаренко, В. Гусєв, В. Король та ін. К. : Вища шк., 2000. 351 с.
7. Хроніка опору: документи, інші офіційні матеріали, свідчення преси про спробу державного перевороту, вчинену так званим ГКЧП у серпні 1991р. / упоряд. Л. Танюк. К.: «Вік»-«Дніпро», 1991. 455 с.
8. Чорна книга України : Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе/ Упоряд., ред. Ф. Зубанича; Передм. В. Яворівського. Демократична партія України. Київ: Вид. центр "Просвіта", 1998. 784 с.
9. Чорнобиль 1986-1987 рр. Документи і спогади. Роль АН України в подоланні наслідків катастрофи. К.: Академперіодика, 2004. 564 с.
10. Чорнобиль. Документи Оперативної групи ЦК КПУ (1986-1988) / Упоряд.: О. В. Бажан, О. Г. Бажан, Г. В. Боряк, С. І. Власенко. К.: Інститут історії України НАН України, Центральний державний архів громадських об'єднань України, 2017. 830 с.

Список рекомендованої літератури :

1. Агапов В. Л. Перші шахтарські страйки часів горбачовської «перебудови» в УРСР (1988-перше півріччя 1989 рр.) : історіографія питання, сучасний погляд. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 2014, вип. XXXVIII. С.350 – 355.
2. Бажан О. Г. КДБ УРСР та неформальні об'єднання в період «горбачовської перебудови» *Наукові записки.. Том 104. Історичні науки*. 2010. С. 67-77.
3. Барановська Н., Шаповал Ю. Чорнобильське досьє КГБ: Суспільні настрої: ЧАЕС у поставарійний період: Збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС. Український історичний журнал.. 2020. Вип. 1. С. 203-211.
4. Бардашевська Ю. Повсякденне життя УРСР через притзму розвитку соціальної інфраструктури міста в роки перебудови. (1985-1990 рр.). URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/18435/1/Bardashevaska.pdf>

5. Бойко О., Яневський Д. 30 років незалежності України: у 2-х томах. Том 1. До 18 серпня 1991 року. К.: Фоліо, 2021. 448 с.
6. Векленко О. Чорнобиль: етюди з натури. К.: Фабула, 2019. 144 с.
7. Горбачовська „перебудова”: український контекст (до 30-річчя проголошення курсу). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Збірник статей. Вип. 21 / відп. ред. В. М. Даниленко. К.: Інститут історії України, 2016. С. 8-11.
8. Гринев В., Гугель А. Потерянное десятилетие – контуры новейшей политической и экономической истории Украины. К.: МАУП, 2001. 432 с.
9. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ-ХХ століття. К., 2019. 656 с.
10. Звонкова Г.Л. “Мирний атом” Чорнобиля і наука. URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/26.pdf>
11. Історія України ХХ – поч. ХХІ ст.: навч. посіб. / Панченко П.П., Барановська Н. П., Падалка С. С. та ін. К.: Знання, 2004. 582 с.
12. Касьянов Г. Україна 1991 – 2007: Нариси новітньої історії. Київ : Наш час, 2007. 432 с.
13. Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. М. Україна: Проблеми самоорганізації: В 2-х т. Т.1. Критика історичного досвіду. Київ : Промінь, 2003. 384 с.
14. Кривчик Г. Г., Євсєєва Г. П. Питання про владу в конституційному процесі в Україні (1990-2014). *Проблеми політичної історії України: зб. наук. праць*. Дніпропетровськ : ДНУ, 2015. Вип. 10. С. 153–161.
15. Кульчицький С. Історичні передумови переростання перебудови в національну революцію (1989–1991). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*. Вип. 5. К.: Інститут історії України НАН України, 2001. С. 330–351.
16. Кульчицький С.В. Народження Народного руху України. *Український історичний журнал*. 2010. N 1. С. 8-22.
17. Ліщинська О. Ідея ревіталізації Чорнобиля : естетичний досвід подолання наслідків екологічної трагедії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 2021. С. 18–22. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/16750/O.%20Ліщинська.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
18. Марченко С. Спроби реформування аграрної сфери економіки України у другій половині 80-х років ХХ століття. *Науковий вісник Чернівецького університету: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. 2014. Вип. 702-703. С. 85 – 90.
19. Марченко С.Д. Суперечливі процеси розвитку аграрного виробництва та продовольчі труднощі у 1980-ті роки. *Вісник аграрної історії*. № 6-7. 2013. С.142- 152.
20. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014): монографія. Чернівці: Книги – ХХІ, 2016. 552 с.
21. Найбільша техногенна катастрофа ХХ ст: Чорнобильська аварія. 26.04.2022. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/naybilsha-tehnogenna-katastrofa-hh-st-chornobylska-avariya>
22. Ніколаєць К. Опозиційний рух в УРСР другої половини 1980-х рр: історіографія проблеми. *Історія України: маловідомі імена, події, факти. Зб.праць*. К., 2011. Вип. 37. С. 18-30.
23. Новітня історія України (1939 – 2007): навч. посіб. / Коріненко П. С., Терещенко В. Д., Бармак М. В.; Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль: Астон, 2007. 399 с.
24. Омарова А. А. Правовий статус України у період перебудови (1985–1991 рр.) : монографія. Харків : Право, 2017. 192 с.

25. Плохій С. Остання імперія. Занепад і крах Радянського Союзу. К.: Клуб сімейного дозвілля, 2019. 512 с.
26. Плохій С. Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи. К.: Фоліо, 2019. 400 с.
27. Потапенко Р. Науково-освітня інтелігенція в умовах ідеологічних трансформацій періоду "перебудови". *Український історичний журнал*. 2021. Вип. 2. С. 129 - 138.
28. Скоморовський В. Б. Наслідки перебудовних процесів у СРСР: державно-правовий аспект. *Теорія та історія держави і права. Філософія права*. 2013. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2013_1/ууууу/22.pdf
29. Смолій В. Горбачовська „перебудова”: український контекст (до 30-річчя проголошення курсу). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей*. Вип. 21 / відп. ред. В. М. Даниленко. К.: Інститут історії України, 2016. С. 8-11.
30. Соціальні аспекти наслідків аварії на Чорнобильській АЕС мовою документів (до 30-річчя катастрофи). *Український історичний журнал*. 2016. № 3. С. 142 – 147.
31. Техногенна катастрофа 1986 р. в документах КДБ УРСР (до 30-річчя аварії на Чорнобильській АЕС). *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 163 - 171.
32. Українське суспільство в 1960-1980-х рр.: Історичні нариси. Колективна монографія. Відп. ред. В.Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2022. 959 с.
33. Файзулін Я. Історія. UA. Постаті, факти, версії. К.: Комора. 2021. 544 с.
34. Хомутовська І. Сучасники про період перебудови (1985–1991 рр.) *Науковий вісник МНУ імені В.О.Сухомлинського. Історичні науки*. № 2 (44), листопад 2017. С. 30- 37.
35. Чура В. І.Останній комуністичний експеримент. Перебудова народногосподарського комплексу західних областей УРСР на зламі 80-х-90-х років ХХ століття : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2012. 399 с.
36. Шаповал Ю. І. Петро Шелест у контексті політичної історії України ХХ століття. *Український історичний журнал*. 2008. N 3. С. 134-149.
37. Шаповал Ю., Якубець О. Остання барикада: Володимир Щербицький під час „перебудови”. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей*. Вип. 21 / відп. ред. В.М.Даниленко. К.: Інститут історії України, 2016. С.12-27.
38. Яневський Д., Красовицький О. 10 розмов про історію України. К.:Фоліо, 2022. 387 с.

5. ТЕМИ РЕФЕРАТІВ:

1. Гетьманський переворот. П. Скоропадський.
2. Утворення Директорії. Відновлення УНР
3. Проголошення ЗУНР.
4. Створення УГА.
5. Злука УНР і ЗУНР.
6. Радянсько-польська війна і УНП. Варшавська угода.
7. Повстанські рухи 1921-1923 р.
8. Утворення СРСР. Статус УСРР у складі Радянського Союзу.
9. Голод 1921-1923 рр. Причини та наслідки.
10. Впровадження НЕП в УСРРі.
11. Українізація (коренізація).
12. Форсована індустріалізація в УСРР.
13. Перехід до суцільної колективізації в УСРР.
14. Голодомор 1932-1933 рр. в УРСР - геноцид українського народу.
15. Політичні репресії 1930-х років в Україні.
16. Політичне і економічне становище українських земель у складі міжвоєнної Польщі.
17. Українські землі у складі Румунії.
18. Карпатська Україна.
19. Радянсько-німецькі договори 1939 р.
20. Радянська західних областей України.
21. Воєнні дії на території УРСР в 1941-1942 рр.
22. Акт проголошення незалежності 30 червня 1941 р.
23. Нацистський «новий порядок» в роки німецько-радянської війни.
24. Радянські партизани в роки німецько-радянської війни.
25. Діяльність ОУН та УПА в роки II Світової війни.
26. Діяльність українських трудящих в радянському тилу в роки німецько-радянської війни.
27. Визволення території УРСР від фашистської окупації.
28. Степан Бандера: політичний портрет.
29. Голод в УРСР у 1946 – 1947 рр.
30. Політичний портрет П.Шелеста.
31. Дисидентський рух 60-х – 80-х років в УРСР.
32. Витоки і процеси розвитку новітньої державності в Україні.

6. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Концепція організації навчального процесу в Ужгородському національному університеті розроблена на основі «Тимчасового положення МОН України про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців».

Оцінювання якості знань студентів, в умовах організації навчального процесу за кредитно-модульною системою здійснюється шляхом поточного, модульного (проміжного), підсумкового (семестрового) контролю.

Поточний контроль

Поточний контроль – це оцінювання знань та активності студента під час семінарських занять.

Поточний контроль рівня засвоєння навчального матеріалу дисципліни **«Історія та культура України новітнього часу»** оцінюється за п'ятибальною шкалою. У кінці семестру виводиться середнє арифметичне усіх одержаних оцінок за відповіді та модуль. Одержану результат переводиться у бали. За семестр студент набирає до 50 балів.

Якщо студент жодного разу не відповідав на семінарських заняттях, матиме за відповідний поточний контроль 0 балів.

Форми участі студентів у навчальному процесі, які підлягають поточному контролю:

- Виступ з основного питання.
- Усна наукова доповідь.
- Доповнення, запитання до виступаючого, рецензія на виступ.
- Участь у дискусіях, інтерактивних формах організації заняття.
- Аналіз джерельної і монографічної літератури.
- Письмові завдання (тестові, контрольні, творчі роботи тощо).

Результати поточного контролю заносяться до журналу обліку роботи академічної групи. Позитивна оцінка поточної успішності студента за відсутності пропущених і невідпрацьованих семінарських занять, позитивні оцінки за модульні роботи є підставою допуску до підсумкової форми контролю – іспиту.